

OPÄTOVNE K SÚDNEMU ZÁKONNÍKU PRE ĽUD (ZAKON SUDNYJ LJUDEM): K MOŽNOSTIAM REKONŠTRUKCIE ARCHAICKÉHO PRÁVA NA VEĽKEJ MORAVE

Tomáš Gábris¹ – Róbert Jáger²

Úvod

O archaickom práve rozvíjajúcom sa na našom území v dobách prvých slovanských mocenských útvarov nemáme aj napriek takmer dvestoročnej tradícii výskumu dejín „slovanského práva“ stále dostačujúce poznatky. Na rozdiel od germánskych zákoníkov nemáme totiž zachovaný žiadny obdobný prameň, ktorý by komplexnejšie zachytával zákony, či aspoň obyčajové právo slovanských útvarov z obdobia spreď roku 1000,³ a nevieme ani, či takýto prameň vôbec jestvoval. Dokonca nemáme istotu ani o formách, v ktorých sa archaické právo malo vyskytovať – teda, či sa dobovo vôbec rozlišovali „zákony“ a „obyčaje“. Podľa Fuldských análov sa síce u Slovanov v zápise k roku 849 rozlišovali „zákony a obyčaje“ (*leges et consuetudines*),⁴ mohlo však ísť len o vsuvku dobového franského analistu vychádzajúceho zo stavu vo Franskej ríši, kde sa medzi zákonmi a obyčajami pojmovo rozlišovalo.⁵ Len na základe tejto ojedinelej zmienky nemôžeme považovať za preukázané, že by slovanskí vládcovia (napr. priamo veľkomoravskí vládcovia) skutočne realizovali normotvornú činnosť napríklad po vzore byzantských panovníkov. Iba v neskoršom prameni – Kronike mnícha Dukljanina z 11. až polovice 12. storočia⁶ sa ojedinele uvádza, že kráľ Svätopluk vydal niekoľko zákonov. Tejto zmienke však nemožno bezvýhradne dôverovať, vzhľadom na jej neskorší pôvod, a možnú kontamináciu s tradíciou iných panovníckych zákonodarcov⁷ v duchu ideálu *rex legislator*. Aj keby pritom veľkomoravskí panovníci skutočne mali vykonávať zákonodarnú moc, bola by to možno iba reflexia kristianizačných vzorov, a nie zaručený výraz predchádzajúcej archaickej praxe. Väčšina autorov sa totiž prikláňa skôr k názoru, že v praxi malo archaické právo zrejmé podobu obyčají, resp. jednotného archaického normatívneho systému, ktorý sa cirkev a kristianizovaný panovník mohli pokúšať narušiť zavedením nového „Božieho zákona“ (kresťanského náboženstva), ako aj nového svetského „zákona“ vychádzajúceho v prípade Veľkej Moravy najmä z byzantských zbierok; úspešnosť ich pokusov ohľadom nového svetského práva však zostáva pochybná.⁸ Pamiatky, ktoré sa nám z tohto obdobia zachovali, vypovedajú práve iba o týchto „pokusoch“. O pôvodnom, nezapísanom (nezachovanom) archaickom práve na území Veľkej Moravy nám tieto pamiatky nehovoria takmer nič.

Pri výskume práva na Veľkej Morave sa preto možno uberať dvoma smermi – rozlišovať archaické predcyrilometodské právo, a na druhej strane cyrilometodské právo, ktoré nachádzame spísané v zachovaných juridikách. Upozorňujeme pritom, že namiesto „právných predpisov“ a „právných noriem“ zámerne v tejto štúdií používame pojmy „normatívny text“, resp. „juridiká“. Tým reflektujeme pochybnosti o reálnom význame týchto

textov ako právnych predpisov či noriem – a to najmä s poukazom na nedostatok dôkazov o ich právnej záväznosti, osobitne o ich prijatí (schválení) zákonodarným orgánom, a o ich reálnom vynucovaní v praxi.

Doteraz pritom pri výskume práva Veľkej Moravy prevažovala historická, resp. historickoprávna analýza zachovaných písomných prameňov – tj. prameňov tzv. cyrilometodského práva.⁹ Je však otázne, do akej miery tieto texty reflektujú skutočne na Veľkej Morave aplikované právo, a tiež v akom vzťahu sú tieto normy k dovtedy používanému archaickému predcyrilometodskému právu, ktorému sa doteraz pozornosť takmer nevenovala. Ak by sme chceli tomuto nedostatku učiniť zadosť a venovať pozornosť opomínanému predcyrilometodskému právu, spôsoby, ktorými pritom možno postupovať, sú podľa súčasného stavu poznania a historickej metodológie minimálne dva.

Prvým spôsobom je ten, ktorý sa síce tiež primárne zameriava na cyrilometodské juridiká, ale s pochybnosťami o ich reálnej dobovej aplikácii, a s vedomím, že napriek častým analýzám týchto textov ešte neboli využité všetky možnosti ich výskumu, a to najmä s ohľadom na výskum rozdielov medzi cyrilometodskými textami a byzantskými vzormi, z ktorých autori veľkomoravských juridik vychádzali.¹⁰ Vzťahu jednotlivých cyrilometodských právnych pamiatok a byzantského práva sa síce v poslednom období podrobnejšie venovali napríklad Marek Meško,¹¹ Zofia Brzozowska¹² či Adam Mesiarkin,¹³ domnievame sa však, že títo autori nedostatočne preskúmali rozdiely cyrilometodských textov oproti použitým vzorom, a dôvody týchto rozdielov. Práve tieto rozdiely pritom podľa nášho názoru poukazujú na špecifické potreby a situáciu na území Veľkej Moravy, kde sa mali prispôsobené normatívne texty aplikovať. Preto sa pri našom rozbere juridik zameriame práve na túto stránku skúmaných normatívnych textov – na identifikáciu rozdielov, dôvody týchto rozdielov, sledované ciele, a nástroje, ktorými sa mali ciele cyrilometodskej misie¹⁴ v právnej oblasti dosiahnuť.

Druhý spôsob, ktorým sa možno priblížiť k poznaniu archaického predcyrilometodského práva, je tiež spojený s cyrilometodskými písomnými prameňmi. Ide však skôr o ich historicko-lingvistickú¹⁵ než o obsahovú analýzu. Ak aj totiž tieto texty nepredstavovali prakticky aplikované právo, resp. nereferovali o skutočne vynucovanom práve, ktoré by nahradilo predcyrilometodské právo, je vysoko pravdepodobné, že tieto pamiatky obsahujú ešte predcyrilometodskú právnu terminológiu, ktorú zapisovatelia použili pri tvorbe textov v staroslovienskom jazyku. Podľa teórie lingvistickej stability mali totiž misionári využívať na označenie nových reálií a vzťahov v prvom rade zaužívané staršie termíny, a práve táto prevzatá terminológia by nám po použití historicko-lingvistickej analýzy mala pomôcť nahliadnuť do spôsobu regulácie spoločenských vzťahov v predcyrilometodskom období.¹⁶

V tomto duchu teda zastávame hypotézu, podľa ktorej sa terminológia použitá v cyrilometodských písomných pamiatkach v tzv. staroslovienskom jazyku blízkom jazyku miestnej populácie približuje zaužívanej domácej právnej terminológii, a to ešte pôvodu predcyrilometodského. Predcyrilometodský význam sa pritom môže (ale nevyhnutne nemusí) prekrývať s významom, ktorý týmto termínom pripísali autori nami skúmaných pamiatok. Pravdepodobnosť, že sémantický význam je minimálne obdobný, je však s ohľadom na predpokladanú intenciu autora (byť pochopený adresátmi) a na teóriu stability jazykových konvencií relatívne vysoká. Historická jazykoveda totiž predpokladá, že zaužívanú terminológiu nie je možné jednoducho zmeniť, opustiť, či nahradiť. Naopak, predpokladá sa, že sémantické polia výrazových prostriedkov zostávajú relatívne stabilné, a pôvod-

né slovanské výrazy označujúce podobné (hoci ešte predkresťanské) objekty, koncepty a významy, či už svetské alebo sakrálné, si zachovávajú svoj približný význam aj po ich aplikácii na kresťanské svetské alebo sakrálné realie. Primárnym úmyslom misionárov totiž bolo práve pretavenie predkresťanského sakrálna na sakrálno kresťanské, vrátane súvisiacej náboženskej a „právnej“ terminológie. Pokiaľ teda zapisovatelia juridik použili pôvodný slovanský termín, označujúci právnu realitu, ktorá mohla jestvovať už pred šírením kresťanstva, a zároveň ide o termín, ktorý sa použil v zrejme obdobnom význame v písomných cyrilometodských pamiatkach, a následne sa v miestnom jazyku (príp. aj iných slovanských jazykoch) zachoval až do vrcholného stredoveku, prípadne až do súčasnosti, a to s približne rovnakým významom, je vysoko pravdepodobným, že v duchu teórie lingvistickej stability ide o výraz, ktorý mohol mať vlastný právny význam (hoci čiastočne iného obsahu) už v predkresťanskom období našich dejín. Práve tieto termíny pritom možno podrobiť bližšej historicko-lingvistickej analýze za účelom snahy o identifikovanie ich možného pôvodného, ešte predkresťanského významu.

V tomto príspevku postupne priblížime oba naznačené spôsoby rekonštrukcie archaického predcyrilometodského práva na Veľkej Morave, a to najmä na príklade doteraz najviac analyzovaného prameňa – Súdneho zákonníka pre ľud (Zakon sudnyj ljudem).

Právo pred príchodom Konštantína a Metoda (r. 863)

Právo sa v súčasnosti zväčša definuje ako súbor právnych noriem v štáte stanovenéj alebo uznanej forme, vynútiteľných štátom.¹⁷ Obsah tejto definície naznačuje, že právo závisí od existencie štátu, resp. vzniká až vtedy, keď existuje štát. Táto definícia práva a vnímanie závislosti práva od štátu vládnu v našej právnej vede posledné desiatky rokov bez väčšieho ohrozenia. Napriek tomu sa však bežne pojem „právo“ používa aj na označenie pravidiel správania v takých podmienkach, v ktorých štát zjavne neexistoval, napríklad v predštátnych, kmeňových spoločenstvách.

Zodpovedanie otázky, či je právo staršie alebo mladšie ako štát, závisí od definície štátu a práva. Ak totiž za „štát“ v najširšom zmysle považujeme akúkoľvek formu organizácie ľudskej spoločnosti, potom je štátom aj kmeňová alebo akákoľvek iná forma spolužitia, regulujúca verejný život a fungovanie spoločnosti.¹⁸ Takáto vonkajšia regulácia správania pritom existovala minimálne odkedy je človek spoločenským tvorom, teda zrejme od počiatkov jeho existencie ako ľudskej bytosti. Naopak, ak štát chápeme v úzkom význame v podobe, v akej ho definovala právna veda 19. storočia, teda ako inštitúciu organizujúcu obyvateľstvo na určitom území za použitia byrokraticky vykonávanej suverénnej štátnej moci, mohli by sme o takomto štáte hovoriť pre naše územie najskôr od Veľkej Moravy, prípadne až od Uhorského kráľovstva 13. storočia (keďže aj štátny charakter Veľkej Moravy a počiatkov Uhorska je niekedy spochybňovaný¹⁹).

Obdobne, ak právo chápeme v najširšom zmysle ako určitý systém spoločenských noriem a vzťahov, potom môžeme tvrdiť, že právo tiež existovalo od počiatkov ľudskej existencie, resp. od počiatkov ľudskeho spolužitia. Ak ho však spravíme závislým od existencie štátu, opäť sa dostávame k jeho počiatkom najskôr až na Veľkej Morave, prípadne až v Uhorskom kráľovstve.

My sa tu prikláňame k diferencujúcemu riešeniu – nerobíme právo závislým od moderného pojmu štátu, a predpokladáme jeho existenciu už v kmeňovej spoločnosti, a to aj

napriek vedomiu, že v danom období právo zrejme nebolo presne odlíšiteľné od iných normatívnych systémov (morálka, náboženstvo), resp. že existoval iba jeden normatívny systém, kombinujúci normy všetkých hodnotových systémov danej spoločnosti. Tento systém bol pritom pôvodne aplikovaný striktno len na členov komunity (kmeňa).²⁰ Až následne sa presadila teritorialita tohto normatívneho systému.

V našom ponímaní je teda právo staršie ako štát, zároveň však toto právo má iný charakter a inú podobu ako dnešné právo. Môžeme o ňom v súlade s inými autormi hovoriť ako o tzv. archaickom práve.²¹ V tomto duchu napríklad William Seagle rozlišuje primitívne, archaické a zrelé právo, pričom tzv. kmeňové právo v Európe podľa neho spadá do kategórie archaického práva. Zrelé právo podľa neho nastupuje až od obdobia profesionalizácie právnického povolania,²² čo by malo byť v Európe približne v 12. storočí. Základná vývojová línia tak v stredovekej Európe smeruje od archaického práva, splyvajúceho s jednotným normatívnym systémom zahŕňajúcim normy etiky, morálky, spravodlivosti, náboženstva a práva, k dualizmu tzv. učeného (teoretického, zrelého) práva²³ a neučeného obyčajového (praktického) práva, ktorých následná kombinácia dala vznik dnešnému modernému právu.

V najstaršom období našich dejín – počas Samovho kráľovstva, Nitrianskeho kniežatstva a Veľkej Moravy, a dokonca až k počiatkom existencie Uhorského kráľovstva – sa teda obyvateľstvo spravovalo zásadne jednotným archaickým normatívnym systémom, t.j. všeobecnými predstavami o spravodlivosti a morálke, aj keď osobitné pojmy a inštitúty, ktoré dnes možno považovať za právne, boli známe už vtedy. Tak je napríklad nepochybné, že už v najstarších dobách museli existovať authority, rozhodujúce so záväznou silou prípadné spory – hoci mohlo ísť o authority tradičné, kmeňové, predštatné, kolektívne. Zmienku o súde (resp. zhromaždení – *placitum*) tak máme doloženú už z obdobia Samovho kráľovstva, v súvislosti s medzinárodným sporom z roku 631, kedy Slovania povraždili v Samovom kráľovstve franských kupcov so sprievodom a olúpili ich o majetok. Franský kráľ Dagobert vyslal k Samovi vyslanca Sicharia so žiadosťou, aby prikázal poskytnúť spravodlivú náhradu za kupcov, ktorých Samovi ľudia povraždili, a ktorých majetku sa protizákonne zmocnili. Samo tu navrhoval „ustanoviť súdy (*placita*) pre tento a iné spory, ktoré vznikli medzi oboma stranami, aby bolo navzájom uplatnené právo“.²⁴ Navrhoval teda zorganizovanie súdneho zasadnutia na vyriešenie sporov medzi týmito dvoma mocenskými útvarmi, za účelom, aby bolo uplatnené „právo“.²⁵ Do akej miery však šlo skutočne o Samove slová, vplyv jeho možného ríšskeho kultúrneho pozadia, alebo slová, ktoré mu dodatočne vložil do úst kronikár, nie je možné odhadnúť. Rovnako nie je dobre možné rekonštruovať chápanie „práva“, ktorého sa dovoľáva, a jeho skutočnú podobu, s výnimkou predpokladu, že malo formu nepísanú.

V tejto súvislosti je vhodné uviesť, že na označenie formy archaického práva sa v súčasnosti odmieta pojem „obyčajové právo“ (*Gewohnheitsrecht*), a namiesto toho sa v literatúre hovorí iba o akomsi nižšom vývojovom stupni – o právnych obyčajoch, či len obyčajoch (*Rechtsgewohnheiten*, alebo len *Gewohnheiten*)²⁶ ako o prejave empirickej právnej sociológie, teda o práve prejavujúcom sa v praktickom konaní.²⁷ Nejde teda o úmyselný produkt intelektuálnej činnosti, akým je až vyšší vývojový stupeň – obyčajové právo. V archaickej (a ešte viac v prípadnej skoršej, primitívnej) spoločnosti v rámci „obyčaj“ ešte hrajú veľkú rolu aj limity dané tabu, rituálmi a jednoduchým náboženstvom, v neskorších prameňoch stotožnené s latinskými pojmami *mos*, *usus*, *ritus* alebo *consuetudo*.²⁸

Praktická stránka aplikácie tejto sústavy noriem nám pritom zostáva zahalená rúškom tajomstva. Môžeme sa iba domnievať, že zväčša sa pri rozhodovaní postupovalo voluntaristicky podľa toho, čo bolo spoločenstvo ochotné akceptovať, prípadne podľa toho, čo vyslovil rozhodca sporu, resp. sudca v prítomnosti spoločenstva.²⁹ Ani ten však nerozhodoval nevyhnutne podľa určitého ustáleného pravidla,³⁰ ale zrejme iba podľa vlastného vyhodnotenia spornej situácie, v medziach toho, čo bolo spoločenstvo ochotné akceptovať.³¹

Právo v cyrilometodských juridikách – Zakon sudnyj ljudem

Za najvýznamnejšie cyrilometodské juridikum (niektorí autori ho majú za platné právo, teda nie za prameň poznania práva, ale priamo za prameň vzniku práva) sa považuje *Súdny zákonník pre ľud (Zakon sudnyj ljudem*, ďalej tiež len „Zákonník“),³² ktorý sa nám zachoval v najskoršom odpise až z konca 13. storočia.³³ Za jeho veľkomoravský pôvod sa prihovára už Šafárik,³⁴ avšak následne sa vyslovovali aj viaceré iné hypotézy o pôvode tohto diela – od macedónskej, srbskej, bulharskej, panónskej, až po ruskú. Za najpravdepodobnejšie sa považovali tri z týchto hypotéz – bulharská, macedónska a veľkomoravská. Bulharská teória tvrdila, že ide o pamiatku spájanú s kniežat'om Borisom, ktorý prijal kresťanstvo v rovnakom období ako prebiehala cyrilometodská misia na Veľkej Morave. Macedónska teória zasa tvrdila, že ide o zákonník, ktorý bol vytvorený Metodom ako správcom slovanského kniežatstva v Macedónsku ešte v rokoch 830–840, a bol určený primárne pre vojakov. Na základe lingvistickej analýzy použitých termínov naznačujúcich prvky jazyka západných Slovanov však akademik Vašica podľa našej mienky presvedčivo dokázal veľkomoravský pôvod tejto pamiatky, ku ktorému sa v súčasnosti prikláňa väčšina autorov.³⁵

Z hľadiska obsahu v prípade Zákonníka nejde o úplne originálne dielo, ani o dielo zachytávajúce predcyrilometodské právo platné na Veľkej Morave. Obsahovým základom, vzorom a východiskom tohto Zákonníka je byzantská Ekloga (pochádza z roku 726 alebo 740/741³⁶), najmä jej titul 17. Iba niekoľko článkov vychádza z iných titulov Eklogy.³⁷

Najväčšia pozornosť sa tomuto juridiku doteraz venovala primárne z dôvodu, že podľa niektorých autorov³⁸ išlo o právnú zbierku, ktorá mala splniť hlavnú požiadavku kniežat'a Rastislava, keď z Byzancie žiadal „učiteľ'ov“ – tvrdilo sa totiž, že Rastislav priamo žiadal od byzantského cisára zákon, konkrétne Eklogu: „... *посъли такъ моъбъ, иже ны исправитъ въсѣ jako правдо*“³⁹ (kde pojem „pravda“ sa autormi vykladal ako „zákon“, resp. konkrétne Ekloga, či Súdny zákonník pre ľud). Dagmar Marečková⁴⁰ však podľa nášho názoru presvedčivo preukazuje, že šlo o rečnícku floskulu, ktorá sa bežne vyskytovala v byzantských listoch a listinách, a že totiž sami Byzantínci si pripisovali vlastnosť, že od nich „vždy dobrý zákon na všetky strany vychádza“. V prípade Rastislavovho posolstva teda nemuselo ísť o slová obdivu Rastislava k žiadanej konkrétnej zbierke, ktorú by si od cisára žiadal.⁴¹

Nezávislosť Zákonníka od Rastislavovej žiadosti by mohol potvrdzovať aj neskorší prameň (zrejme z 11. až polovice 12. storočia⁴²), kronika popa Dukljanina, ktorý uvádza, že panovník Svätopluk vydal viacero zákonov a zaviedol dobré obyčaje, o čom sa možno dočítať v knihe Metod.⁴³ Tieto Svätoplukom vydané nové zákony a obyčaje, resp. samotná kniha Metod, môžu byť stotožnené práve so Zákonníkom.

Zákonník samotný má v absolútnych číslach 33 článkov (rôzne redakcie tzv. krátkej verzie sú však číslované rôzne – majú od 30 do 41 článkov; existuje tiež rozšírená verzia,

tá je však neskoršia, a nemá pôvod na Veľkej Morave) a upravuje najmä otázky trestného práva (delikty proti viere, mravnosti, majetkové delikty, inštitút azylu, svedkov) a súkromného práva (náhrada škody, monogamia, prekážky uzavretia manželstva, rozluka).

V archaických spoločnostiach pritom vo všeobecnosti prevažuje práve regulácia otázok trestného práva, čo mohlo byť dôvodom, prečo sa základom Zákonníka stal práve 17. titul Eklogy, pojednávajúci o trestnom práve. V našom prípade ešte navyše do popredia vystupuje skutočnosť, že do veľkej miery šlo o trestnoprávnu reguláciu pohlavného života, ktorý bol zrejme na Veľkej Morave kristianizačnými autormi Zákonníka vnímaný ako problematický.

Súkromné právo, osobitne záväzkové (zmluvné) právo je naopak v archaických spoločnostiach v úzadí, a to kvôli neexistencii zodpovedajúcich sociálnych a ekonomických vzťahov.⁴⁴ Dokazuje to aj obsah Zákonníka, ktorý zrejme verne zohľadňoval práve potreby miestnej veľkomoravskej spoločnosti.

Podľa Kizlinka, Eklogu si autori Zákonníka úmyselne vybrali namiesto justiniánskych kodifikácií, ktoré mohli tiež využiť, a to vraj preto, že sa v nej na rozdiel od „sekulárneho“ justiniánskeho práva kladie relatívne silný dôraz na božie pôsobenie.⁴⁵ To by mohlo skutočne konvenovať osobnému založeniu členov misie, Konštantínovi a Metodovi, podľa obrazu, ktorý o nich zanechali tvorcovia ich Životov. Toto normatívne dielo totiž zrejme malo zároveň plniť aj úlohu kristianizačnú.

Aj keď sa všeobecne predpokladá, že autorom Súdneho zákonníka pre ľud je Metod, vyskytujú sa v tejto súvislosti viaceré pochybnosti. V 60. rokoch 20. storočia napríklad Kizlink poukázal na to, že autorom musel byť niekto menej vzdelaný než Metod, pretože vraj pri preklade nepochopil niektoré rímskoprávne inštitúty a dané pasáže Eklogy preložil zle. Napríklad trestanie svojpomoci a jej považovanie za krádež Kizlink vykladá ako nepochopenie rímskoprávneho inštitútu svojpomoci.⁴⁶ Trval na svojom výklade, že nejde o snahu zakázať svojpomoc (jej považovaním za protiprávne konanie, krádež) a snahu prevziať súdnicstvo do štátnych rúk, ale že ide o nepochopenie pôvodného textu. Naopak, iné články boli podľa neho preložené elegantne; tie vraj mohli pochádzať od Metoda.⁴⁷ Zastával teda zrejme názor, že dielo má minimálne dve vrstvy od dvoch rôznych autorov.

Kizlink, a spolu s ním aj iní autori, formulujú tiež skeptickú myšlienku, že tento „Zákonník“, ak aj vôbec bol oficiálne promulgovaný,⁴⁸ nebol zrejme v praxi používaný, a nešlo teda o právne záväzný predpis. Tento záver Kizlink vyvodzoval z toho, že obsah Zákonníka nemal podstatný vplyv na neskorší právny vývoj,⁴⁹ ale tiež z toho, že sám Metod (v tzv. Anonymnej homílii) musel apelovať na jeho dodržiavanie veľkomoravskými veľmožmi,⁵⁰ na ktorých životy mal mať Zákonník na Svätoplukovom dvore priamy dopad. Naopak, iní autori práve z tohto apelovania vyvodzujú, že Zákonník používaný bol.⁵¹ Skeptickí autori však navyše upozorňujú aj na to, že textu chýbajú ustanovenia o takých dôležitých skutkových podstatách trestných činov, ako je napríklad vražda, ublíženie na tele, a pod., ktoré v štruktúre žiadneho zákonníka podľa nich nesmú chýbať.⁵² Aj na tento argument však existuje protiargument – že totiž tieto skutkové podstaty boli dostatočne upravené v dovtedajšom obyčajovom práve, a autor Zákonníka nepovažoval za nutné tieto ustanovenia meniť.

Nás na tomto mieste vzhľadom na primárny cieľ tejto štúdie nebude až tak zaujímať otázka skutočného používania Zákonníka, ako skôr to, aké ciele ním autor sledoval vo vzťahu k predcyrilometodskému právu. Bude nás tiež osobitne zaujímať to, aké odchýlky Zákonník vykazuje pri porovnaní s Eklogou. Práve tieto rozdiely by totiž mohli naznačo-

vať niektoré spoločenské realie na Veľkej Morave, ktoré zostavovateľ Zákonníka považoval za potrebné zohľadniť.

Podrobnej analýze a porovnaniu Zákonníka s Eklogou sa v našich končinách už v roku 1922 venoval Theodor Saturník. Ekloga podľa jeho konštatovania upravuje veľmi podrobne najmä trestné právo, pričom súkromné právo podstatne zjednodušuje v porovnaní s justiniánskymi kodifikáciami; a o vlastníckom práve v nej dokonca nie je ani zmienky. Aj z tohto hľadiska teda mohla Ekloga skutočne lepšie vyhovovať vývojovému stupňu veľkomoravskej spoločnosti (kde sa spochybňuje súkromné vlastníctvo pôdy⁵³), a nepochybne tak šlo o vhodné zvolené východisko.

V rámci trestného práva sa zasa často zdôrazňuje, že kým mrzačiacie ustanovenia Eklogy predstavujú v skutočnosti zmiernenie trestov smrti, ktoré pôvodne obsahovala byzantská (rímska) právna úprava, prekladatelia Zákonníka zašli ešte ďalej – v Zákonníku sú tresty hrdelné a mrzačiacie ešte viac zmiernené a nahradené cirkevným pokáním (pôstom), a to podľa západoeurópskych vzorov rozlišujúcich rôzne stupne pokánia. V tom sa mohol odrážať postoj domáceho obyvateľstva k nemiestne krutým spôsobom trestania. Navyše, pri výmere trestov sa vôbec nerozlišuje medzi spoločenským postavením páchatel'ov a obetí (ich príslušnosťou k rôznym spoločenským vrstvám), čo tiež mohlo vyhovovať spoločenskému zriadeniu Veľkej Moravy.⁵⁴

Všetky tieto špecifiká Zákonníka, či už vychádzajúce z Eklogy alebo odchyľujúce sa od Eklogy – ako chýbajúca úprava vlastníckeho práva k pôde, absentujúce mrzačiacie tresty, a nerozlišovanie medzi spoločenskými vrstvami – môžu čiastočne vypovedať o predcyrilometodskom práve na Veľkej Morave, a majú pre našu prácu osobitný význam. Podrobnejšie porovnanie týchto dvoch textov – Eklogy a Zákonníka – tak obsahuje príslub možného objasnenia viacerých špecifik spoločenskej situácie na Veľkej Morave.

Za týmto účelom prejdúc od koncepčného k podrobnejšiemu, textovému rozboru a porovnaniu Zákonníka s Eklogou, môžeme konštatovať, že už A. Pavlov⁵⁵ dávnejšie preukázal, že z 32 článkov Zákonníka (v súčasnosti prevažne používané číslovanie pozná v absolútnych číslach až 33 článkov) má až 30 základ v Ekloge. Z toho 10 článkov (v redakcii použitej Pavlovom ide o články 12, 15, 18, 21, 24–26, 31 a 32) je doslovným prekladom Eklogy (tit. 17.32, 17.40, 17.5, 14.9, 17.6, 17.7, 17.8, 17.12, 17.17 a 2.12). Zvyšných 20 článkov je prispôbením textu Eklogy, a to takým, že sú pridané cirkevné tresty (čl. 4–9, 11, 14 a 16 Pavlovom použitej redakcie), alebo sú prísne tresty nahradené pokutou a pôstom (čl. 25, 27–29 Pavlovom použitej redakcie). Iba sedem z článkov, ktoré vychádzajú z Eklogy, je podľa Pavlova modifikovaných do väčšej miery – napr. čl. 3 o svedkoch (dnes prevažne číslovaný ako čl. 7a) pripúšťa svedectvo prepustenca proti bývalému pánovi, čo Ekloga nepripúšťa.⁵⁶ Pre zvyšné dva články, ktoré nemajú pôvod v Ekloge, sa podľa Pavlova (a aj podľa Saturníka) za prameň považujú právo justiniánske, kánony Bazila Veľkého a konštitúcie apoštolov.⁵⁷

Aj podľa neskoršej analýzy od Vašicu je väčšina statí Zákonníka skutočne prevzatá zo 17. titulu Eklogy,⁵⁸ pričom len päť ich náleží k iným titulom – konkrétne stať o vojnovnej koristi bola prevzatá z titulu 18., stať o svedectve rodičov a detí z titulu 14.2–3, stať o vykúpení vojnového zajatca z tit. 8.6, stať o svedkoch z počutia z tit. 14.9, a stať o súdnom spore manželov z tit. 2.12–13.⁵⁹

Niektoré zmeny zavedené v jednotlivých článkoch prevzatých z Eklogy predstavujú podľa Vašicu západné vplyvy (oproti byzantským prvkom) – najmä stupňované poká-

nie, formulácia pôstu „o chlebe a vode“, manželská prekážka duchovného príbuzenstva, či úprava inštitútu svedkov a svedectva.⁶⁰ Aj označenie mincí – stljaz – vraj pochádza zo západného „skilling“.⁶¹

Na rozdiel od Eklogy je v Zákonníku⁶² navyše článok 1 o trestaní pohanstva, ktorý aj podľa Vašicu, tak ako to predtým tvrdil Saturník, predstavuje modifikáciu justiniánskeho *Codexu* 1, I, tit. XI, 7–8 (v Byzancii totiž už v Ekloge takéto ustanovenie o trestaní pohanstva nebolo potrebné), a článok 2 o svedkoch, vraj inšpirovaný mojžišovským zákonom o svedkoch vyjadreným v Starom zákone v Deuteronomiu (Dt 19.15, 18, 19). Osobitne sa niekedy uvádza, že svoj pendant v Ekloge nemajú ani niektoré ustanovenia článku 30a o nerozlučiteľnosti manželstva, aj keď však čiastočne môžu mať základ v tit. 2.12–13 Eklogy.

Namiesto opakovaného overovania Pavlovom, Saturníkom a Vašicom vykonaných porovnaní Zákonníka a Eklogy sa na tomto mieste pokúsime o iné porovnanie týchto dvoch prameňov, sústrediac sa viac na rozdiely než na podobnosti, za účelom identifikovania byzantských úprav, pri ktorých sa autor Zákonníka rozhodol, že ich na rozdiel od iných ustanovení neprevezme. Za tým účelom najprv stručne priblížime obsah Zákonníka, a následne obsah Eklogy.

Prehľadne možno obsah jednotlivých ustanovení Zákonníka (v redakcii celkovo 33 článkov) zhrnúť nasledovne:

1. úvodné ustanovenie
2. zákaz prijímať žalobu bez svedkov
3. o koristi
4. o cudzoložstve s otrokyňou
5. o smilstve s otrokyňou
6. o smilstve mnícha
7. o sobáši s matkou krstného dieťaťa (kmotrou)
- 7a. o svedkoch (v iných redakciách krátkej verzie predstavuje súčasť čl. 2)
8. o zvedení panny
9. o znásilnení panny
10. o zvedení dospievajúcej
11. o zvedení zasnúbenej
12. o krvismilstve
13. o bigamii
14. o podpaľáctve v lese
15. o podpaľáctve budov
16. o cirkevnom azyle
17. o zákaze svojpomoci
18. o svedectve detí proti rodičom a otrokov proti pánom
19. o vykúpení zajatcov
20. o svedkoch z počutia
21. o vojakoch, ktorí zapreli vieru
22. o vypožičaní koní
23. o zahubení dobytky
24. o krádeži na vojne
25. o zodpovednosti pána za kradnúceho otroka
26. o zahnaní cudzieho stáda

27. o okrádání mrtvých
  28. o krádeži z chrámu
  29. o zotročení slobodného
  30. o privlastnení si cudzieho otroka
  - 30a. o nerozlučiteľnosti manželstva
- záverečné ustanovenie

Obsah príslušných článkov 17. titulu Eklogy ponúka napr. Ludwig Burgmann⁶³ nasledovne:

1. azyl
2. prísaha na písmo v súdnom spore
3. konšpirácia proti cisárovi
4. útok na kňaza v kostole
5. nepovolená svojpomoc namiesto obrátenia sa na súd
6. vzdanie sa viery v zajatí
7. zodpovednosť za vypožičaného koňa
8. zadržanie a vyhľadovanie cudzích zvierat
9. zodpovednosť majiteľa zvierat a v prípade napadnutia iného zvierat a jeho zvierat'om
10. krádež zbraní vo vojenskom tábore
11. krádež inde ako v tábore
12. zodpovednosť pána za kradnúceho otroka
13. odohnanie cudzieho stáda
14. okrádanie mrtvých
15. krádež z oltára
16. únos alebo predaj slobodného
17. únos alebo zatajenie otroka
18. falšovanie mincí
19. cudzoložstvo
20. smilstvo
21. styk s vlastnou otrokyňou
22. styk s cudzou otrokyňou
23. styk s mníškou
24. únos a styk s mníškou alebo pannou proti jej vôli
25. sobáš s krstnou dcérou
26. sobáš s krstnou matkou manželského partnera
27. cudzoložstvo s vydatou ženou, a o dokazovaní v tomto prípade
28. odpustenie ženinej nevery
29. styk s pannou
30. znásilnenie
31. pohlavné zneužitie pred 13. rokom veku
32. zneuctenie zasnúbenej
33. incest
34. pohlavný styk s cudzou ženou a jej dcérou
35. bigamia
36. potrat ženy, ktorá otehotnie mimo manželstva
37. švagrovstvo ako manželská prekážka
38. pohlavný styk medzi osobami rovnakého pohlavia

39. sodomia so zvieratami
40. podpaľáčstvo v lese
41. podpaľáčstvo v meste alebo na vidieku
42. podanie nápoja, z ktorého osoba ochorie
43. čarodejníci a miešači jedov, ktorí zaklínajú démonov
44. výrobcovia amuletov
45. vražda
46. zranenie mečom
47. zabitie pri hádke
48. usmrtenie z úderu pri hádke
49. zbavenie života otroka nie je vraždou, ibaže bol kruto umučený
50. trest ukrižovania pre lupiča
51. krivé obvinenie
52. manichejci
53. dezertéri

Z tohto prehľadu a porovnania so Zákonníkom nám vyplýva, že zo 17. titulu Eklogy v Zákonníku chýbajú čl. 2–4, 9, 11, 18, 19, 24, 34, 36–39 a 42–53. Znamená to, že do Zákonníka nebola prevzatá nasledujúca úprava:

2. prísaha na písmo v súdnom spore
3. konšpirácia proti cisárovi
4. útok na kňaza v kostole
9. zodpovednosť majiteľa zvierat'a v prípade napadnutia iného zvierat'a jeho zvierat'om
11. krádež inde ako v tábore
18. falšovanie mincí
19. cudzoložstvo
24. únos a styk s mníškou alebo pannou proti jej vôli
34. pohlavný styk s cudzou ženou a jej dcérou
36. potrat ženy, ktorá otehotnie mimo manželstva
37. švagrovstvo ako manželská prekážka
38. pohlavný styk medzi osobami rovnakého pohlavia
39. sodomia so zvieratami
42. podanie nápoja, z ktorého osoba ochorie
43. čarodejníci a miešači jedov, ktorí zaklínajú démonov
44. výrobcovia amuletov
45. vražda
46. zranenie mečom
47. zabitie pri hádke
48. usmrtenie z úderu pri hádke
49. zbavenie života otroka nie je vraždou, ibaže bol kruto umučený
50. trest ukrižovania pre lupiča
51. krivé obvinenie
52. manichejci
53. dezertéri

Z obsahu uvedených článkov pritom podľa nášho názoru vyplýva, že zásadne do Zákonníka neboli z Eklogy prevzaté tie skutkové podstaty, ktoré na Veľkej Morave nemu-

seli byť vzhľadom na veľkomoravské reálie relevantné – napr. o falšovaní mincí (vzhľadom na nerozvinuté peňažné hospodárstvo na Veľkej Morave⁶⁴), či o konšpirácii proti cisárovi (v prípade vôle prekladateľa sa však samozrejme mohol tento článok upraviť na sprisahanie voči panovníkovi), alebo článok o manichejcoch.

Na druhej strane, viaceré zo skutkových podstát v tit. 17 Eklogy sú veľmi špecifické, a prekladateľ nemusel považovať za potrebné zaradiť ich do svojho diela práve z toho dôvodu, že ide iba o špecifické situácie vo vzťahu k skutkovým podstatám reprobovaných už na iných miestach – napr. v prípade článku o ukrižovaní lupiča (odhliadnuc od osobitných konotácií spojených so spôsobom popravy ukrižovaním, čo nemuselo vyhovovať prekladateľovi-kristianizátorovi), o čarodejníkoch a výrobcoch amuletov (čo spadalo pod všeobecný zákaz pohanstva), o krádeži inde ako v tábore, pohlavnom styku s cudzou ženou a jej dcérou, iné sexuálne delikty, a pod. Tobôž nemuseli byť do Zákonníka zaradené, ak takéto skutkové podstaty poznali iné veľkomoravské cyrilometodské pamiatky (trestanie výrobcov amuletov v Nomokánone, trestanie cudzoložstva v Ustanoveniach svätých otcov a pod.; to by pritom mohlo naznačovať aj poradie, v ktorom boli jednotlivé juridiká na Veľkej Morave spísané).

Najzarážajúcejšou prítom môže byť už vyššie spomenutá úplná absencia obsahu niektorých článkov Eklogy, ktoré by sme v Zákonníku prirodzene očakávali – najmä o vražde, ublížení na zdraví, zabití, či špecificky o travičstve (ale tiež napríklad spomínané ustanovenie o zrade voči panovníkovi). Táto absencia sa však dá vysvetliť dostatočnou úpravou v dovtedajšom obyčajovom práve, nevyžadujúcou akýkoľvek kristianizačný zásah. To by zároveň znamenalo, že tvorca Zákonníka nemal v úmysle úplne nahradiť dovtedajšie „predcyrilometodské“ právo, ale mienil ho iba prispôbiť novým potrebám kristianizovanej spoločnosti v tých otázkach, ktoré dovtedajšie právo neupravovalo, neupravovalo dostatočne, alebo neupravovalo v duchu kresťanskom.

Okrem porovnania Zákonníka so 17. titulom Eklogy je tiež dôležité upozorniť na to, že Ekloga mala celkovo 18 titulov, pričom autor vychádzal najmä zo 17. titulu a iba čiastočne z 2. titulu o manželstve, 8. titulu o prepustení na slobodu a ztročení, 14. titulu o svedkoch a 18. titulu o koristí. Autor Zákonníka teda vôbec nepoužil nasledujúce tituly Eklogy:

1. zasnúbenie
3. veno
4. darovanie
5. závety
6. intestátne dedenie a legáty
7. siroty a poručníctvo
9. kúpa a závdavok
10. záloh
11. úschova
12. dedičný pacht
13. pacht
15. urovanie
16. vojenské vlastníctvo (*peculium*)

Odhliadnuc od toho, že niektoré z tu upravených inštitútov mohli byť pre veľkomoravskú spoločnosť neznáme, čo mohol byť dôvod ich neprevzatia (legáty, pacht, *peculium*, a pod.), prípadne že mohlo ísť o špecifickú úpravu k už inde všeobecne alebo odlišne

upraveným otázkam, aj tu nachádzame inštitúty, ktoré zrejme na Veľkej Morave svoje miesto mali – veno, darovanie, kúpa, dedenie, záloh, úschova, postavenie siroty a pod. Ponúka sa tu opäť jediné relevantné vysvetlenie, prečo táto úprava nebola z Eklogy prevzatá do Zákonníka – totiž že tieto otázky si rovnako ako vyššie spomenuté trestanie vraždy a ublíženia na zdraví nevyžadovali novú právnu úpravu. Je teda možné predpokladať, že boli z pohľadu zostavovateľa Zákonníka dostatočne upravené už podľa platnej právnej úpravy – v predcyrilometodskom obyčajovom práve.

Musíme tu však čestne priznať našu nevedomosť o tom, ktoré z inštitútov, ktoré Zákonník z Eklogy neprevzal, veľkomoravská spoločnosť skutočne poznala a dostatočne upravovala, a preto ich nebolo treba regulovať nanovo, a ktoré naopak veľkomoravská spoločnosť nepoznala, a preto nemalo zmysel zaradiť ich do Zákonníka (ako napríklad o spoločenských vrstvách, falšovaní mincí, mrzačiacich trestoch⁶⁵ a pod.). Môžeme sa len domnievať – s ohľadom na predpokladaný vývojový stupeň spoločnosti, že práve zložitejšie právne inštitúty súkromného práva boli tie, ktoré veľkomoravská spoločnosť nepoznala. Tie jednoduchšie, ktoré poznala, zase zjavne nepredstavovali natol'ko podstatnú otázku z hľadiska kristianizačného cieľa autora Zákonníka, aby autor nanovo normoval a menil, či aspoň zaznamenával zaužívané pravidlá správania v týchto otázkach.⁶⁶

Príklad použitia historicko-lingvistickej analýzy pri výskume archaického práva

Z prechádzajúcej kapitoly vyplýva, že z obsahu písomných juridík veľkomoravského obdobia vieme iba v obmedzenej miere rekonštruovať, ktoré právne otázky domáca spoločnosť a jej archaické právo poznali a upravovali už pred príchodom Konštantína a Metoda. Vo väčšine prípadov ide pri našich záveroch iba o hypotézy.

Písomné pramene však môžeme za účelom rekonštrukcie archaického práva na Veľkej Morave použiť aj iným spôsobom – v rámci ich historicko-lingvistickej analýzy. Máme totiž za vysoko pravdepodobné, že na niektoré obvyklé situácie a reálie, ktoré dnes radíme medzi „právne“, mali už aj obyvatelia Veľkej Moravy (prípadne aj skorších útvarov) zaužívané termíny, ktoré následne akceptovali aj tvorcovia písomných pamiatok cyrilometodského obdobia. Aj keď je pritom možné, že zápisom došlo k istému obsahovému a významovému posunu v týchto termínoch, prípadne aj k vytvoreniu nových termínov, predpokladáme, že mnohé zo zachytených termínov vyjadrujú aspoň čiastočne obsah archaického práva. Práve tieto termíny nám v duchu historicko-lingvistického prístupu k prameňom môžu pomôcť rekonštruovať niektoré predcyrilometodské právne inštitúty, ako si na to poukážeme na nasledujúcich riadkoch. Vzhľadom na obmedzený rozsah tohto príspevku sa pritom nateraz zameriavame iba na termíny, ktoré odhaľujú možné vnímanie základných právnoteoretických kategórií ako sú spravodlivosť, právo, jeho pramene, realizácia a aplikácia práva. Za týmto účelom sme zostavili nasledujúci zoznam právnych termínov, vychádzajúc z viacerých cyrilometodských a časovo a historicky súvisiacich pamiatok:

a) Termíny označujúce aprobované a reprobované správanie

vola – súhlas/povolenie (Nomokánon, čl. 1, čl. 3)

bez volě – bez dovoľenia (Nomokánon, čl. 20)

be poveleni – bez povolenia⁶⁷ (Glosy emerámske)

bezakonnjuqšt – nezákonnosť, neprávosť (Sinajský žaltár, 11. stor.)

chranitъ zakonъ – dodržiavať zákon (Anonymná homília, ods. 12)

črecъ zakonъ – proti zákonu (Nomokánon, čl. 23)
preštoprajšte zakonъ – prestupujúci zákon (Zákonník, čl. 2)
ne ukarejuštichъ sę zakonomъ – neposlúchajúcich zákonov (Nomokánon, čl. 48)
zapovědi preštoplenъjemъ – prestupujúcemu zákaz (Zákonník, čl. 31)
pokoriti sje po sichъ ustavechъ sborъnychъ – podrobiť sa nariadeniam (Nomokánon, čl. 23)
prestupajušago...naša ustavy – prestupujúceho tieto ustanovenia (Nomokánon, čl. 33)
razareti kogo ustava – porušovať nariadenie (Nomokánon, čl. 50)
ne dostoitъ – nedovoliť (Nomokánon, čl. 30)
ne poslušajetъ i ne račitъ povinuitъ sje jemu – neposlúchnuť a nepodrobiť sa (Nomokánon, čl. 22)

V tejto množine pojmov môžeme identifikovať najmä štyri konkrétne pojmy, resp. slovné korene, ktoré súvisia priamo s právom – *poveleni*, *zapovědi*, *ustavy* a *zakonъ*. Naopak, pojmy „prestupovať“, „poslúchať“, „podrobiť sa“ rovnako ako „chrániť“ sú zásadne všeobecnými opisnými pojmami, ktoré sa nemusia v každom prípade viazať iba na právny význam.

b) Označujúce cnosti a hodnoty sledované právom

istina – pravda, predmet sporu (Zákonník, čl. 17, Nomokánon, čl. 46)
istinin – pravdivý (Assemaniho evanjeliár, zač. 11. stor.)
narok – nárok (Nomokánon, čl. 42)
nepravdnych – nesprávnych (Spovedná formula z Frizinských pamiatok)
nezlobivi i pravi – nevinní a spravodliví (Sinajský žaltár, 11. stor.)
odpustъk – odpustenie (Spovedná formula z Frizinských pamiatok)
pravъda – spravodlivosť (Zákonník, čl. 1)⁶⁸
pravъdъnyichъ – spravodlivých (Reč o prenesení ostatkov preslávného Klimenta⁶⁹)
pravo – správne (Život Konštantína, kap. 14)
 Z uvedených pojmov identifikujeme ako právne významné primárne korene „prav-“ a „istin-“, a tiež osobitne „narok“.

c) Označujúce formu a silu právnych aktov

obyčaj poganъska – pohanský obyčaj (Nomokánon, čl. 39)
božъju zakonu, zakonu ljudъskujemu, crъkъvъnujemu zakonu – božiemu, svetskému, cirkevnému zákonu (Zákonník, čl. 4, čl. 6)
zakona kъnjъžъbna i duchovъbna – písané a nepísané zákony (Proglas)
pravilo – pravidlo, resp. kánon (Život Metodov, kap. 15)
zavět – zákon (Sinajský žaltár, 11. stor.)
zapovědi – príkazy, zákazy (Konštantínova modlitba⁷⁰)
zaprěštati – prikazovať (Anonymná homília, ods. 4)
ustavъ i rokъ – nariadenie a ustanovenie⁷¹ (Nomokánon, čl. 19)
съlagajuštemъ sje pisanijemъ – písomným súhlasom (Nomokánon, čl. 7)
nevlastъno budi ustrojenije – ustanovenie bude neplatné (Nomokánon, čl. 6)
nevlastъno i netvrdo – neúčinné a neplatné (Nomokánon, čl. 19)

Termíny, resp. korene termínov s právnym významom tu predstavujú najmä pojmy „zakon“, „zavět“ (ktorého inou formou ale odvodenou od toho istého základu je „zapovědi“), „zaprěštati“, „ustrojenije“, „ustavъ“ a napokon „rokъ“. Pri pojmoch *zakon*, *zavět* a *zapovědi* pritom lingvistická analýza poukazuje na spoločné základy – v zmysle „povedať“, „povedať posledné slovo“, zakončiť diskusiu (pozri nižšie).

Z kontextu použitia týchto termínov by sa mohlo javiť, že pojem „zakon“ označuje všeobecné pravidlo správania, ktoré nemusí byť nutne vytvárané individuálne určeným zákonodarcom, ale skôr ide o normu, ktorá všeobecne požíva rešpekt ako pravidlo správania. Pôvod takéhoto „zakona“ pritom možno hľadať napríklad v ústne tradovaných pravidlách, aké naznačoval už Katičič⁷² – či však boli veršované, ako v prípade iných obdobných archaických spoločenstiev v Európe, a ako to Katičič predpokladá aj u Slovanov, nemáme doložené.

Na druhej strane, zásahmi do všeobecných pravidiel (zákonov) sa môžu javiť príkazy, zákazy a ustanovenia (*zavět, zapovědi, zaprěštati, ustrojenije, ustavъ i rokъ*), ktoré môžu pochádzať od individuálne určeného orgánu, prípadne byť adresované individuálne.

d) Označujúce osobu vykladajúcu zákon
zakonьnikъ – kňaz, osoba znalá „zákona“ (Spovedná formula z Frizinských pamiatok⁷³)

Tento termín je apelatívom patriacim do skupiny slov označujúcich zamestnanie. Takéto slová boli zásadne tvorené koreňom slova (v tomto prípade *zakon*) a činiteľským sufikom *-nik*. *Zakonьnikъ* na Veľkej Morave bol teda ten, kto „vykladal zákony“. Tento termín sa pritom v prameňoch používal primárne na označovanie kňazov ako osôb znalých „Božieho zákona“.

Z uvedeného stručného zoznamu základných právnoteoretických pojmov, ktoré by mohli byť nositeľmi ešte predcyrilometodského normatívneho významu, sme na účely ďalšej podrobnejšej analýzy na tomto mieste vybrali tie, ktoré osvedčujú lingvistickú stabilitu aj v neskorších stredoeurópskych prameňoch a jazykoch, pričom sme sa snažili vylúčiť tie pojmy, ktoré vykazujú možné neskoršie východoslovanské vplyvy, ktoré mohli do odpisov veľkomoravských juridik a iných nami použitých prameňov preniknúť až neskôr pri ich odpisovaní v skriptóriách východnej Európy.

Termíny „pravъ“ a „pravьda“

Termín „právo“ je v súčasnosti jedným z najpoužívanejších termínov nielen právnej vedy, právnej praxe, ale aj širšieho okruhu spoločenských vied. Jeho stabilita v súčasnom jazyku, ako aj prítomnosť v cyrilometodských pamiatkach pritom naznačujú, že tento termín by mohol byť potenciálnym nositeľom ešte predcyrilometodského významu. Jeho možný pôvodný význam sa tu pokúsime za použitia historicko-lingvistickej metódy poodhaliť.

Jeden z prvých pokusov o objasnenie pôvodu a významu termínu „právo“ uskutočnil už v roku 1904 Hermenegild Jireček, keď v úvode svojho diela *„Prove – Historický slovar slovanského práva“* naznačuje, že termín „právo“ mohol vzniknúť ako derivát termínu „Prove“, teda od mena boha práva a spravodlivosti.⁷⁴ V samotnom texte slovníku sa však už Jireček etymológii termínu právo viac nevenuje, iba naznačuje spoločný pôvod termínov právo a pravda. Jirečkovu tvrdenie o odvodení termínu právo od mena boha práva a spravodlivosti je pritom v súčasnosti považované za prekonané.

V roku 1942 vydal Václav Vaněček štúdiu *„Historické záhady našeho právnického názvosloví“*, kde poukázal na to, že na rozdiel od súčasného rozlišovania objektívneho a subjektívneho práva, v 14.–16. storočí existoval najmenej tucet rôznych významov slova „právo“. Vaněček sa pritom pokúsil aj o fundovanejšie etymologické zdôvodnenie základu termínu právo. Poukazoval pritom na to, že hoci vtedajšia literatúra označovala za základ termínu právo príslovku „pro“⁷⁵ s významom „smeru napred“,⁷⁶ právnik by viac uspokojila eventuálna súvislosť s koreňom „per“ vo význame „vykonávať právo“.⁷⁷ Autor rov-

nako poukázal na nutnosť zistenia súvislostí, za akých slovanské národy začali používať výraz „prav“ – priamy, aj v právnom význame – na označenie toho istého, čo germánske jazyky označovali termínom *Recht* a na čo románske jazyky používali odvodeniny z latinského *directus*, opustiac starší termín *ius*. Jedine pri pochopení týchto súvislostí je podľa neho možné spracovať vývoj slova právo ako aj bohatý rozrod jeho odvodení.⁷⁸ Na tomto mieste môžeme predznačiť, že mnoho paradigiem, ktoré Vaněček vo svojej štúdii naznačil, bolo do súčasnosti podrobnejšie spracovaných, a skutočne posunuli poznanie v predmetnej oblasti ďalej.

Ďalším, kto sa po lingvistickej stránke zaoberal používaním termínu právo, bol Ján Doruľa. Ten sa však viac zameriaval na termín „pravda“. Vo svojich štúdiách „*O slovách pravda a vina*“⁷⁹ a „*O niektorých starých slovenských slovách a právnych termínoch*“⁸⁰ poukazuje na to, že termín *pravda* sa v dokumentoch z obdobia Uhorského kráľovstva používal primárne vo význame súčasného slovenského spravodlivosť, právny poriadok, či súd. Uvedené konštatovanie podkladá nielen ukážkami zo zachovanej ľudovej slovesnosti, ale aj citáciami konkrétnych historických a právnych dokumentov. Snáď najväčší posun v rámci bádania etymologického vývoja týchto termínov vykonal Šimon Ondruš. Vo svojom diele nazvanom *Odtajnené trezory slov III.* podáva svoje názory (okrem iného) aj na vznik termínu právo. Má pritom za to, že k zisteniu pôvodu základnej právnej terminológie s koreňom „prav“ možno z lingvistického hľadiska využiť osobitne tzv. teóriu sémantickej motivácie, a to spoločne pre termín *právo*, ako aj pre termíny, s ktorými má termín právo spoločný etymologický základ – ako termín *pravda* a iné termíny s koreňom „prav“. Pre priblíženie vývoja, ktorým tieto termíny v minulosti pravdepodobne prešli, tak v duchu jazykovednej teórie sémantickej motivácie môžeme najprv poukázať na vývoj termínu právo v latinčine a nemčine, ktorý sa potom môžeme analogicky pokúsiť aplikovať na právne termíny s koreňom „prav“.

Predpokladaným termínom, ktorý stál na počiatku vývoja latinského termínu označujúceho právo, bolo latinské *rectus* a z neho odvodený termín *directus*. Základ týchto dvoch slov je odvodený od latinského *regere*, vo význame viesť, riadiť, vládnuť.⁸¹ Pôvodný význam latinského *rectus* bol „rovný, priamy“ (vo fyzickom význame rovnosti), a až postupom času význam slova *rectus* prechádza druhotne aj do morálno-právneho významu „správny, morálny, dobrý“. V klasickej latinčine tak už termín *rectus* označoval jednak fyzický význam rovnosti, priamosti, ale zároveň aj morálno-právny význam správnosti. V neskorej (vulgárnej) latinčine následne pôvodný význam fyzickej rovnosti odpadá a zostáva len význam morálno-právnej správnosti či morálnosti.⁸² Práve v latinskom adjektíve *directus* má tak svoj pôvod aj francúzsky termín *droit* „právo“, ako aj obdobné výrazy v iných románskych jazykoch.⁸³

Podobný vývoj, akým prešiel latinský termín neskôr označujúci právo, prebiehal aj v germánskych jazykoch. Nemecký termín *Recht* mal pôvodný význam v podobe fyzickej rovnosti, teda vo význame „rovný, priamy“. Až neskorším vývojom v starej hornej nemčine nadobudol okrem pôvodného významu fyzickej rovnosti aj morálno-právny význam v podobe „správny, spravodlivý, morálny, bezúhonný“. Zmenou adjektíva *recht* s morálno-právnym významom na substantívum *Recht* vznikol termín označujúci právo.

Aplikáciou teórie sémantickej motivácie možno predpokladať rovnaký vývoj aj v slovanských jazykoch. Koreňom slova, ktorý sa pri vývoji termínu pravda či právo sleduje, je koreň „prav“. Podľa Etymologického slovníka staroslovienciny tento koreň slova

pochádza už z predslavanského obdobia, ale nemá jednoznačné prot'ajšky v iných indo-európskych jazykoch. Vzhľadom k prvotnému smerovému významu „priamy“ prevláda domnienka, že ide o derivát predložky „*pro“. Adjektívum *pravъ* malo teda zrejme prvotný význam smeru a fyzickej rovnosti, znamenalo teda „priamy, rovný“.⁸⁴ Význam slova *pravъ* mal však následne vo vývoji slovanských jazykov rozdielny vývoj. V južných slovanských jazykoch, v ktorých nezaniklo používanie slova *desnъ*⁸⁵ vo význame „pravá strana“ ako opozitum k „ľavý“, zostal význam slova *pravъ* len vo svojej pôvodnej podobe „rovný, priamy“.⁸⁶ O uvedenej skutočnosti svedčí aj význam termínu *pravъ* v staroslovienčine – staroslovienčina, ktorá má pôvod južnoslovanský, nepoužívala totiž termín *pravъ* vo význame „pravý, opozitum k ľavý“, ale len vo význame správny.⁸⁷ V západných a východných slovanských jazykoch (v ktorých zaniklo používanie termínu *desnъ* vo význame „pravá strana“) však termín *pravъ* prešiel od pôvodného významu fyzickej rovnosti vo význame „rovný, priamy“ aj k druhotnému významu „pravý, pravá strana“, teda opozitum k ľavý.

Teóriu, na základe ktorej sa význam termínov právo a pravda odvádza od pôvodného termínu označujúceho fyzickú rovnosť či priamosť, možno preukázať aj na vývoji príbuzných párových slov. Opakom termínu označujúceho fyzickú rovnosť *pravъ* bol termín *levъ* (ľavý) ale aj termín *krivъ* (zakrivený, nerovný). Keďže sa postupným vývojom termín *pravъ* pozmenil aj na svoj derivát pravda, aj termín *krivъ* sa zmenil rovnakým vývojom na termín krivda,⁸⁸ zjednodušene *pravъ-pravьda*,⁸⁹ *krivъ-krivьda*. Teória sémantickej motivácie, na základe ktorej sa význam termínov právo a pravda takto odvádza od pôvodného termínu označujúceho fyzickú rovnosť či priamosť, je aj pre túto svoju presvedčivosť v súčasnosti všeobecne akceptovaná.⁹⁰

Pôvodné slovo *pravъ* nadobudlo časom v slovanských jazykoch množstvo derivátov.⁹¹ Uvádzame tu len najznámejšie staroslovienske termíny: *pravostъ* (priamosť, správnosť), *pravota* (správnosť, spravodlivosť, neskôr „súdny spor“), *pravilьnъ* (správny), *praviti* (riadiť, spravovať, neskôr aj „hovoriť“), *pravljenije* (pravidlo/norma správania/, spravodlivosť), *pravitel'ъ* (vodca, predstavený), *ispraviti* (urobiť priamym, napraviť, napriamiť), *ispravljenije* (narovnanie, napriamanie, v prenesenom význame aj náprava), *ispravitel'ъ* (opravca, usmerňovateľ), *napravljati* (riadiť, viesť, usmerňovať), *napravljenije* (návod), *opraviti* (zamerať, dať smer), *upraviti* (zamerať, prispôbiť), *upravljentъ vъ čьto* (spôsobilý), *upavljenije* (riadenie, vedenie), *upravitel'ъ* (zriaďovateľ).

V neposlednom rade patrí do skupiny vyššie uvedených derivátov od slova *pravъ* aj samotný termín *pravda*, ktorý mal v staroslovienčine význam 1. spravodlivosť, 2. ustanovenie, zásada, 3. dnešný význam pravda.⁹² V Etymologickom slovníku staroslovienčiny možno nájsť aj význam „konanie podľa božích prikázaní“. Dorul'a pri výpočte významov termínu *pravda* zachádza ešte ďalej, a tvrdí, že pravda mala aj význam „právo“, „právny spor“, „zákon“ „súd“.⁹³ Termín *pravda* má pritom aj v dnešnej slovinčine (rovnako ako v uhorskej stredovekej právnej terminológii) význam súd, proces, právo.⁹⁴ Rovnako aj termín *pravo* mal v staršej slovenčine nielen význam 1. *ius*, *iustitia*, ale aj významy: 2. súdny proces, spor, 3. súdna inštancia, súd. 4. právny nárok, 5. rozhodnutie súdu, rozsudok.⁹⁵ Termíny právo a pravda tak boli do istej miery zástupné.

Dokumenty veľkomoravského obdobia obsahujú nemálo použití termínu pravda v mnohých variáciách a významoch. Pre ukážku, ak by boli tvrdenia o pôvode tzv. Frizinských pamiatok na Veľkej Morave pravdivé, najstaršie použitie termínu pravda nájdeme práve tu.

Frizinská pamiatka č. II konkrétne obsahuje túto latinkou písanú formuláciu: „... *atobac mui ninge nasu praudnu vuerun ipraudny izbovuediu toiemosim ztvoriti...*“ Preklad podľa Isačenka znie: „*A to zas my nyini našou správnu vierou i pravdivou spoved'ou tože môžeme utvorit'.*“ V tejto formulácii sa nachádza dvakrát použitie derivátov staroslovienskeho termínu *pravda*. Najskôr je to *nasu praudnu vuerun*, preložené ako *našou správnu vierou*. Druhé použitie sa nachádza vo formulácii *ipraudny izbovuediu*, preloženej ako *pravdivou spoved'ou*.⁹⁶ Vzhľadom na to, že slovo *pravda* v sebe zahŕňalo celý rad významov (nielen vo význame slovenských slov právo a pravda) je tento dvojaký preklad na dvoch miestach textu správny. Hoci sa pritom použitie derivátov termínu *pravda* vo Frizinských pamiatkach nevzťahuje ani v jednom z uvedených prípadov priamo na jeho význam v právnom zmysle slova, nič nezmenšuje význam Frizinskej pamiatky č. II ako prvého písomného zachytenia použitia termínu *pravda* západnými Slovanmi.

V právnom význame tento termín nájdeme zaznamenaný primárne v Súdnom zákonníku pre ľud. Hneď prvá veta v Zákonníku obsahuje konštatovanie: „*Prězde vьsjakoje pravьdy dostoino jestь o božii pravьdě glagolati.*“ V tomto úryvku je obsiahnuté použitie termínu *pravda* až dvakrát – v prvom prípade je to spojenie „*vьsjakoje pravьdy*“, najčastejšie prekladané ako *každé právo*, a v druhom prípade „*božii pravьdě*“ vo význame *Božie právo*. Vašica však uvádza preklad nasledovne: „*Před každým zákoníkem třeba se zmínit o vůle boží.*“⁹⁷ Havlík zasa prekladá text nasledovne: „*Před obecným zákonem náleží hovořit o zákoně božím.*“⁹⁸ Avšak vzhľadom na to, že staroslovienčina poznalo aj slovo *zakon*, máme za to, že preklad termínu *vьsjakoje pravьdy* vo význame slovenského slova *zákonník* či *zákon* nie je najvhodnejší, a preto sa skôr prikláňame na oboch miestach k prekladu v podobe *právo*: „*Před každým právom sluší sa o Božom práve hovorit'.*“

Anonymná homília (Napomenutie k vladárom) je bohatšia pri používaní termínu *pravda*. V celom jej texte možno nájsť až šesťkrát použitie termínu *pravda* a jeho derivátov. Ide o nasledujúce ustanovenia: „*Ašte ubo ljubiti pravьdo vladьkamъ zemle božije slovo velitь i paky pokonь potu blagu tvoriti (ti) pravьdnaja, ibo otъ pravьdnychъ dějanii začinajemъ blaženoje žitьje...*“⁹⁹ Vašica uvedený text prekladá nasledovne: „*Jestliže tedy Boží slovo přikazuje pozemským vladářům, aby milovali spravedlnost, a jinde opět: Počátek dobré cesty je činit spravedlivé, neboť od spravedlivých skutků začínáme blažený život.*“¹⁰⁰

Tretí odsek homílie následne obsahuje vetu: „*Zakona tvojego radi, sьchranichъ pravьdy tvoje.*“¹⁰¹ Vašica uvedený text prekladá nasledovne: „*Pro tvůj zákon jsem zachoval tvé spravedlnosti.*“¹⁰²

Napokon, deviaty odsek homílie obsahuje túto vetu: „*I paky pravьda vьzносitъ jьzykъ, obnistajotъ že grěchъmi i nepravьdami ljubьje.*“ Vašica uvádza preklad textu v podobe: „*Spravedlivost povznáší národ, hříchь a nespravedlnostmi upadá lid do bьdy.*“¹⁰³ Slovo *pravьda* je tu teda zásadne prekladané ako *spravodlivosť*, a *nepravьda* ako *nespravodlivosť*.

Použitie tohto pojmu nachádzame aj v hagiografických dielach – v Živote Konštantínovom a v Živote Metodovom, a to osobitne v súvislosti s Rastislavovým posolstvom. Snáď najčastejšie citovaným textom obsahujúcim použitie termínu *pravda* z veľkomoravského obdobia je totiž práve text Rastislavovho posolstva¹⁰⁴ byzantskému cisárovi Michalovi III. (vo verzii v Živote Metodovom). V posolstve sa žiadalo: „... *posъli takъ možь, iže ny ispravitъ vьsjako pravьdo*“.¹⁰⁵ Slovo *pravda* pritom v tomto význame môže znamenať právo, právny poriadok,¹⁰⁶ ale aj spravodlivosť, či súdny poriadok.¹⁰⁷ Uvedenú vetu z Ras-

tislavovho posolstva preto možno nájsť v odbornej literatúre vo viacerých podobách prekladu. Pauliny ju preložil v podobe: „*Pošli nám takého muža, ktorý nám zavedie všeobecnú spravodlivosť*“.¹⁰⁸ Stanislav ju uvádza v podobe „*Vladyka, pošli nám takého muža, ktorý nám spraví všetku pravdu*“.¹⁰⁹ Žigo uvádza preklad „*Vladyka, pošli (nám) takého muža, ktorý nám zavedie všeobecnú spravodlivosť*“.¹¹⁰ MMFH uvádza nasledovný preklad: „*Tak tedy dobrý vladaři, pošli takového muže, který nám uspořádá veškeré právo*“.¹¹¹ Redaktori Dokumentov slovenskej národnej identity a štátnosti uvádzajú preklad nasledovne: „*A ty dobrý vladáru, pošli nám takého muža, který by nás upravitel k všeobecnej spravodlivosti*“.¹¹² Vašica uvádza preklad textu v podobe „*Nuže, vznešený pane, pošli takového muže, který nám pořídí všecku spravedlivost*“.¹¹³ Dvorník uvádza preklad v podobe: „*Nuže, vznešený pane, pošli takového muže, který nás naučí veškerému zákonu*“.¹¹⁴ Napokon, Havlík uvádza preklad tohto textu v podobe: „*Tož, dobrý vladaři, pošli takového muže, který by nám uspořádal veškeré právo*“.¹¹⁵

Hoci sú všetky uvedené preklady terminologicky správne, dovolíme si konštatovať, že významovo vhodnejšie je v uvedenom kontexte prekladať slovo *pravьdo* v podobe *spravodlivosť*, *všeobecná spravodlivosť* alebo *právo*. Naproti tomu Vašica zámerne trval na tom, aby sa slovo *pravьdo* v Rastislavovom posolstve prekladalo ako civilný alebo svetský zákonník, a zároveň vyslovuje domnienku, že celú vetu treba vykladať v kontexte s ďalším textom posolstva, konkrétne: „*Отъ васъ бо на все strany всегда добръи законъ исходитъ*“.¹¹⁶ Termínu *dobръи законъ*, najjednoduchšie preložené ako *dobrý zákon*, totiž Vašica dáva omnoho konkrétnejší význam – podľa neho ide o Eklogu, a o tú má ísť aj v spojitosti s vyššie uvedeným pojmom *pravьdo*.¹¹⁷

Proti tomuto názoru sa však postavil Macúrek, podľa ktorého by nebolo vhodné zmysel celej byzantskej misie redukovat' len na zavedenie práva alebo zákonníka, keďže Rastislavovo posolstvo evidentne obsahuje aj prvok kristianizácie, ako aj prvok zjednotenia kresťanskej doktríny, či otázku jazykovú.¹¹⁸ Rovnako aj Grivec sa domnieval, že keby výrazy *pravьdo* a *zakonъ* mali výlučne strohý právny zmysel, bolo by to v rozpore s celým Rastislavovým posolstvom. Podľa neho by sa ich zmysel mal vykladať aj z pohľadu náboženského.¹¹⁹

Napokon aj Marečková konštatuje, že slová *pravьdo* a *zakonъ* v Rastislavovom posolstve nie je možné spájať s konkrétnou právnou zbierkou. Vo svojom článku *Rostislavovo poselství v životech Konstantinově a Metodějově* tvrdí, že starosloviensky termín *pravьda* sa v texte používa v zmysle gréckeho *to dikaion/ta dikaia*.¹²⁰ Marečková totiž po komparácii posolstva a dobových gréckych dokumentov konštatuje, že Rastislavovi posli zrejme doniesli do Konštantínopolu dokument písaný v gréčtine, zostavený podľa pravidiel platných v Byzancii pri styku s vysokými štátnymi hodnosťami¹²¹ (ak pravda nejde o formulácie, ktoré sa do Životov dostali až dodatočne, a nezhodujú sa s realitou Rastislavovho posolstva). Výraz *panta ta dikaia* sa pritom v gréckych textoch vyskytuje podľa nej pomerne často, a znamená patriarchove práva, práva jednotlivých metropolitov a biskupov, alebo práva cirkevných oblastí im podriadených.¹²² Termín *vsъjako pravьdo* môže teda znamenať aj práva vyššej cirkevnej jednotky, a teda použitie tohto termínu v Rastislavovom posolstve môže byť dôkazom snahy o vytvorenie samostatnej cirkevnej organizácie.¹²³ Marečková teda termín *vsъjako pravьdo* nevykladá len v jeho dnešnom význame „svetské právo“ ale považuje za jeho súčasť aj normy cirkevného práva. Preto tiež tvrdí, že termín *vsъjako pravьdo* je potrebné prekladať v širšom význame *všetky práva*. Marečková pri-

tom zároveň konštatuje, že v slovách *вьсѣ jako pravьdo* je skutočne obsiahnuté všetko, čo Moravia neskôr dostali – preklad Sv. Písma, Nomokánon, aj Súdny zákonník pre ľud.

Záverom, na základe vyššie uvedených použití termínu pravda v najdôležitejších právnych pamiatkach veľkomoravského obdobia možno konštatovať, že staroslovensky termín *pravьda* a jeho deriváty boli v konkrétnych textoch používané najmä vo význame *spravodlivost'*. Použitie tohto termínu vo význame právo bolo viac-menej sekundárne.

Keďže pritom termíny pravda, právo, ako aj ostatné základné termíny odvodené od koreňa „prav“ sú si vo všetkých slovanských jazykoch nápadne podobné,¹²⁴ a pôvodné, ako aj dnešné, súčasné, významy slov s týmto koreňom vykazujú nespochybniteľnú lingvistic- kú stabilitu, možno podľa našej mienky s veľkou dávkou pravdepodobnosti konštatovať, že tieto termíny mohli vzniknúť, a teda aj byť používané, buď ešte pred predpokladaným rozpadom praslovanského jazykového spoločenstva zhruba v 5. storočí nášho letopočtu, alebo ide o termíny, ktorých rozšírenie nastalo najneskôr v podmienkach slovanskej koiné avarského kaganátu.¹²⁵ Ak by totiž tieto termíny vznikli neskôr, neboli by tak rovnomerne rozšírené vo väčšine slovanských jazykov, ako tomu dnes je. Ak teda Slovania už v avarskom kaganáte alebo už pred 5. storočím používali termíny s koreňom „prav“, osobitne „pravda“, ktoré si dodnes zachovávajú úzky súvis s abstraktným označením spravodlivosti, je vysoko pravdepodobné, že tento pojem označoval abstraktný ideál „*správneho poriadku vecí*“ už v predcyrilometodskom práve. Tento ideál následne získaval osobitný právny význam, prejavovaný v jednotlivých derivátoch odvodených od koreňa „prav“.

Termíny „zakonъ“ a „zakonъnikъ“

Pri pokuse o analýzu etymologického pôvodu termínov *zakon* a *zakonnik* môžeme opäť použiť teóriu sémantickej motivácie. Východiskovým jazykom nám tu môže byť znova latinčina a latinský termín *principium*. Tento výraz mal pritom pôvodne význam „začiatok“, a až neskorším vývojom získal aj význam „zásada, princíp, zákon“.¹²⁶ Tak ako latinské *principium* prešlo od svojho pôvodného významu „začiatok“ k neskoršiemu významu „princíp, zásada, zákon“ možno sledovať posun vo význame aj v tzv. (hypote- ticky rekonštruovanom) praslovanskom jazyku. Predpokladá sa tak, že termín označujúci v praslovančine začiatok mohol mať podobu *za-ken-ti*, z ktorého vznikol neskôr termín *začeti*, a tiež termín *za-kon-ъ*.¹²⁷ Pôvodným významom termínu *za-kon-ъ* má teda byť „začiatok“; od tohto významu neskorším vývojom prešiel tento termín (podobne ako tomu bolo aj v latinčine) k významu „princíp, zákon“.

Keďže termín zákon sa vyskytuje v obdobnej forme vo všetkých slovanských jazykoch až do súčasnosti, a to s obdobným významom, možno opäť v duchu teórie lingvistickej stability podobne ako v prípade termínov s koreňom „prav-“ rezultovať, že k posunu výz- namu z pôvodného „začiatok“ k významu „princíp, zákon, pravidlo“ mohlo dôjsť buď už pred 5. storočím, kedy sa začínajú vytvárať slovanské dialekty, z ktorých vznikli jednotlivé skupiny slovanských jazykov, alebo podľa druhej prípustnej teórie sa tak mohlo stať naj- neskor v podmienkach spoločnej *lingua sclavanisca* avarského kaganátu. Keby k tomuto posunu došlo až neskôr, nebol by zrejme tento termín s rovnakým významom rovnomerne rozšírený medzi všetky slovanské jazyky, ale bol by iba parciálnou záležitosťou.¹²⁸

Používanie termínu *zakonъ* (a jeho derivátov) bolo v dokumentoch veľkomoravského obdobia pomerne časté. Súdny zákonník pre ľud obsahuje celkovo až 14-krát použitie termínu *zakonъ* a jeho derivátov. Konkrétne ide o nasledujúce formy: *пръви законъ*/prvý

zákon, zakonъ/zákon, Božii zakonъ/Boží zákon, zakonu ljudьskujemu/svetského zákona, cръkьvьnujemu zakonu/cirkevného zákona, vьzakoniti/uzákonit’.

V Anonymnej homílii sa použitie termínu zakonъ a jeho derivátov vyskytuje napríklad v nasledujúcich formách: božii zakonъ/Boží zákon, zakonъ/zákon, Christosu zakonъ/Kris-tov zákon, zakonъ prorokomъ/zákon prorokov, a svetymъ zakonomъ/svätým zákonom.

Použitie tohto termínu nájdeme aj v dokumente hagiografického charakteru, Živote Konštantínovom. Konkrétne ide o už spomínanú časť Rastislavovho posolstva cisárovi Michalovi,¹²⁹ obsiahnutú v XIV. kapitole Života Konštantínovho, ktorá okrem iného obsahuje vetu: „To posъli namъ, vladьko, jepiskopa i učitelja takovogo. Otъ vasъ bo na vьse strany vsegda dobrъi zakonъ ischoditъ.“ Odborná literatúra zaoberajúca sa staroslovienskymi prameňmi tu venuje osobitnú pozornosť práve spojeniu: „... vsegda dobrъi zakonъ ischoditъ“. Už vyššie sme uviedli, že Vašica sa domnieval, že týmto dobrým zákonom je konkrétny právny dokument – byzantská Ekloga, a že Rastislavovo posolstvo teda nežiadalo vierozvestcov, ale žiadalo pre už pokresťančenú krajinu odborníkov, ktorí by na Morave zaviedli právny poriadok. Vašica rovnako konštatoval, že vzhľadom na to, že cisár sa obrátil so žiadosťou o splnenie úlohy obsiahnutej v Rastislavovom posolstve práve na Konštantína, je Konštantín autorom Súdneho zákonníka pre ľud, aj tzv. Anonymnej homílie. Vo svetle najnovších výskumov v oblasti jazykovej analýzy predmetných diel však dnes už vieme, že autorstvo nie je zrejme možné prisudzovať Konštantínovi.¹³⁰ Obdobne sa medzičasom odmietlo aj Vašicovo tvrdenie o tom, že slovné spojenie dobrý zákon obsiahnuté v Rastislavovom posolstve označuje Eklogu. Vyvrátila ho osobitne už spomenutá Dagmar Marečková, ktorá svoj názor podporuje aj použitou formuláciou vsegda dobrъi zakonъ ischoditъ vo význame „vždy“ dobrý zákon vychádza. Použitie slova „vždy“ sa totiž vzťahuje na vychádzanie dobrého zákona z Byzancie vo všetkých časoch, teda nielen na vydanie jednorazovej zbierky, akou bola Ekloga. Marečková navyše konštatuje (ako sme už naznačili vyššie), že použitie tejto formuly je len opakovanie vtedy bežnej formulácie týkajúcej sa primátu byzantského cisára a konštantinopolského patriarchu, a tieto výrazy nie sú teda slovami obdivu ku konkrétnej právnej zbierke.¹³¹ Celú formulu vsegda dobrъi zakonъ ischoditъ preto nevykladá inak ako iba grécku zdvorilostnú frázu používanú na byzantskom cisárskom dvore. S týmito názormi Marečkovej súhlasí aj Stanislav.¹³²

Na rozdiel od termínu zakonъ, jeho derivát v podobe staroslovienského termínu zakonьnikъ nie je celoslovanského charakteru, ale je typický len v podunajskej slovanskej oblasti. Činitel’ský sufix „nik“ tu označuje vo všeobecnosti skupiny obyvateľstva a viaže sa na výkon povolania, miesto, funkciu – historikom sú v tejto súvislosti známe termíny dvorník, stolník, pohárnik a pod.¹³³ Na základe uvedeného preto možno konštatovať, že termín zakonьnikъ je s najväčšou pravdepodobnosťou pôvodu veľkomoravského, resp. moravsko-panónskeho, a do staroslovienčiny prenikol počas jej používania ako liturgického a kultúrneho jazyka na Veľkej Morave. Až prostredníctvom používania staroslovienčiny (v jej neskoršej podobe cirkevnej slovančiny) u južných a východných Slovanov v obdobiach nasledujúcich po vyhnaní Metodových učeníkov a po zániku Veľkej Moravy mohol byť termín zakonьnikъ rozšírený aj do ostatných slovanských jazykov.¹³⁴

Katja Škrubej v tejto súvislosti prezentuje odvážnejší výklad. Podľa nej ide pri pojme zakonьnikъ z obsahovej stránky o starší západoslovanský (predcyrilometodský) výraz, pričom má za to, že pôvodne nešlo o termín označujúci kresťanských kňazov, znalcov Božieho zákona, ako sa tento termín používa v staroslovienskych prameňoch, ale môže ísť

o ešte predkresťanský termín označujúci znalca, vykladača zákona (práva).¹³⁵ Oporu pre takýto výklad však v prameňoch nenájdeme – v zachovaných textoch sa tento výraz používa zásadne na označenie kresťanských kňazov. K opatrnosti pobáda aj úvaha, že ak by malo ísť o starší termín, označujúci predkresťanských zákonníkov, zrejme by bol tento termín rozšírený aj v iných slovanských jazykoch bez ohľadu na vplyv staroslovenčiny (cirkevnej slovančiny) – či už z dôvodu tzv. praslovanského základu termínu, alebo z dôvodu spoločného pôvodu terminológie siahajúcej do avarského kaganátu. Ak je však rozšírenie tohto termínu iba dôsledkom činnosti Metodových učeníkov, pravdepodobnejšie bude, že ide o novotvar slúžiaci na označenie kresťanských kňazov, či biblických „zákonníkov“.

Záver

Jednotlivým veľkomoravským pamiatkam sa už v historických vedách, a osobitne aj v právnych dejinách, venovala pozornosť mnohokrát. Základný metodologický problém pri doterajších analýzach však vidíme v tom, že zvyčajne sa príliš preceňoval normatívny obsah zachovaných pamiatok. Tie pritom v skutočnosti predstavovali zásadne „iba“ preklady zahraničných (osobitne byzantských) vzorov. Namiesto analyzovania normatívneho obsahu pamiatok máme za to, že vhodnejším metodologickým prístupom je skúmať oblasti úpravy, ktoré doboví tvorcovia (prekladatelia, prispôbovatelia zahraničných vzorov) považovali za dôležité, a ktoré vzťahy teda zrejme považovali za problematické, a naopak, ktoré normy v komparácii s pôvodnými vzormi vynechali, t.j. ktoré otázky zámerne neupravili. Z takejto analýzy napríklad vyplýva, že zásadne do Súdneho zákonníka pre ľud z byzantskej Eklogy neboli prevzaté tie skutkové podstaty trestných činov, ktoré na Veľkej Morave nemuseli byť relevantné – napr. falšovanie mincí (vzhľadom na nerozvinuté peňažné hospodárstvo na Veľkej Morave), či konšpirácia proti cisárovi, alebo trestanie manichejcov. Na druhej strane, viaceré zo skutkových podstat trestných činov boli v byzantských vzoroch veľmi podrobné, a prekladateľ nemusel považovať za potrebné zaradiť ich do svojho diela z toho dôvodu, že išlo iba o špecifické situácie vo vzťahu k základným skutkovým podstatám reprobvaným už na iných miestach (napríklad aj v iných prameňoch, ako bol Nomokánon, či Ustanovenia svätých otcov). Najzarážajúcejšou pritom môže byť v literatúre často konštatovaná úplná absencia niektorých ustanovení, ktoré by sme v takomto diele prirodzene očakávali – najmä o vražde, ublížení na zdraví, zabití, či o travičstve. Ako sme však na to poukázali v texte príslušnej kapitoly, táto absencia sa dá jednoducho vysvetliť dostatočnou úpravou v dovtedajšom obyčajovom práve, ktoré misionári nepovažovali za potrebné zmeniť, či kristianizovať. Zrejme preto vo veľkomoravských pamiatkach neboli upravené ani niektoré iné inštitúty, ktoré pravdepodobne na Veľkej Morave tiež svoje miesto mali – manželstvo, veno/obvenenie, darovanie, kúpa, dedenie, záloh, úschova, postavenie sirôt, a pod. Tieto otázky si zjavne nevyžadovali novú právnu úpravu, a je teda možné predpokladať, že boli z pohľadu prekladateľa a zostavovateľa veľkomoravských textov (juridík) dostatočne upravené už podľa platnej právnej úpravy – v predcyrilometodskom obyčajovom práve. Niektoré ďalšie z byzantských právnych inštitútov zase mohli byť pre veľkomoravskú spoločnosť úplne neznáme a vzhľadom na úroveň hospodárstva nepotrebné, čo tiež mohol byť dôvod ich neprevzatia (legáty, pacht, *peculium*, a pod.). Musíme tu však čestne priznať našu nevedomosť o tom, ktoré z inštitútov, ktoré tvorca z byzantských vzorov neprevzal, veľkomoravská spoločnosť skutočne

poznala a dostatočne upravovala, a preto ich nebolo treba regulovať nanovo, a ktoré naopak veľkomoravská spoločnosť vôbec nepoznala a nepotrebovala, a preto nemalo zmysel radiť ich do juridík (ako napríklad ustanovenia o spoločenských vrstvách s rôznymi právami a pod.). Môžeme sa len domnievať, s ohľadom na predpokladaný vývojový stupeň veľkomoravskej spoločnosti, že práve zložitejšie právne inštitúty súkromného práva boli tie, ktoré veľkomoravská spoločnosť nepoznala. Tie jednoduchšie, ktoré poznala, zase zjavne nepredstavovali natolko podstatnú otázku z hľadiska kristianizačného cieľa autora juridík (osobitne Zákonníka), aby tieto inštitúty nanovo normoval a menil, či aspoň zaznamenával zaužívané pravidlá správania v týchto otázkach.

Veľkomoravské pamiatky teda zjavne nemali za cieľ úplne nahradiť miestne (predcyrilometodské) právo, ale iba ho prispôbiť novej, kristianizovanej spoločnosti a jej hodnotovému systému. To zároveň predstavuje dôvod domnievať sa, že aj termíny používané v staroslovienskych textoch museli nadväzovať na známu miestnu právnu terminológiu, inak by ich úloha doplnku a prispôsobovania miestneho práva nebola možná. To je základná premisa, východisko, s ktorým pracujeme. V tomto zmysle sme sa pokúsili identifikovať práve také termíny, ktoré sa vyskytujú v dobových prameňoch z obdobia Veľkej Moravy alebo bezprostredne blízkeho okolia a obdobia, ktoré majú starší slovanský pôvod, a ktoré prípadne zároveň vykazujú prvok stability v neskorších prameňoch, či dokonca v dnešných jazykoch – osobitne v jazyku slovenskom a českom (ako nástupníckych jazykoch z územia bývalej Veľkej Moravy). Tie nám totiž môžu pomôcť odhaliť ešte predcyrilometodské právne realie.

Základná teoretickoprávna terminológia používaná vo veľkomoravských a súvisiacich prameňoch, stabilná do dnešných čias, tak napríklad naznačuje už predcyrilometodské uznávanie osobitnej hodnoty spravodlivosti a poriadku, ktorá sa zrejme už v najstaršom období označovala termínom „pravda“, resp. odvodeninami od koreňa „prav-“. Samotné pravidlá, ktoré mali vyjadrovať, resp. zabezpečovať tento želaný stav, boli označované pojmom „termínom“ a inými príbuznými výrazmi, ktoré prevažne vychádzajú z koreňa so sémantickým významom „začať, povedať, zakončiť“. Malo teda zrejme ísť o pravidlá platné od počiatku vekov a vyslovené ako konečné a úplné pravdy na to určenými autoritami. Existujú pritom isté dohady, že tieto pravidlá sa mohli zachovávať a šíriť tradovaním v poetickej forme, ide však iba o hypotézu, analogicky vychádzajúcu zo stavu v iných archaických právnych kultúrach. Takéto „zákony“ mohli byť následne dopĺňané individuálne vydávanými a adresovanými príkazmi a nariadeniami, ktoré mohli byť označované ako „zapovědi“ (zákazy), „zavět“ (konečné slovo, rozhodnutie), „poveleni“ (povolenie), „ustrojenije“, „ustavъ“ či „rokъ“ (príkaz, ustanovenie).

Významným zdrojom tejto terminológie je jednak Súdny zákonník pre ľud, ale tiež častokrát zdôrazňovaný, ale z hľadiska bližšej terminologickej analýzy doteraz opomínaný, Nomokánon. Hoci sa Nomokánon v praxi (osobitne tej svetskej, keďže ide primárne o prameň cirkevného práva) nemusel vo veľkej miere využívať, zásadne je potrebné podčiarknuť jeho význam spočívajúci v tom, že vďaka svojmu rozsahu a právnenému obsahu obsahuje veľké množstvo slovanských právnych termínov, z ktorých mnohé sa nevyskytujú v žiadnom inom z veľkomoravských juridík. Význam Nomokánonu tak z tohto hľadiska predčí aj Súdny zákonník pre ľud, doteraz pokladaný za najdôležitejší zdroj poznania práva na Veľkej Morave, a zaslúži si našu bližšiu pozornosť, čo sa pokúsime napraviť v niektorom z našich ďalších príspevkov.

Poznámky

- 1 Doc. JUDr. PhDr. Tomáš Gábriš, PhD., LL.M., MA. Docent, Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky.
- 2 JUDr. PhDr. Róbert Jáger, PhD. Odborný asistent, vedúci katedry, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Právnická fakulta, Katedra teórie štátu a práva.
- 3 Z neskoršieho obdobia môže ísť napríklad o Ruskú pravdu, aj keď jej obsahové a inšpiračné zdroje nie sú len slovanské (podrobnejšie KUCHEROV, S.: *Indigenous and Foreign Influences on the Early Russian Legal Heritage. Slavic Review*, 31, 1972, 2, s. 257–282), alebo o najstarší súbor poľského práva – knihu elblážskú. Pozri MATUSZEWSKI, J.: *Najstarszy zwód prawa polskiego*. Varšava, Państwowe wydawnictwo naukowe 1959.
- 4 RATKOŠ, P.: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 94. *Annales Fuldenses* ad a. 849. In: *Monumenta Germaniae Historica*, SS I. – v roku 849 boli pozvaní Slovania znali „*leges et consuetudines Sclavicae gentis*“.
- 5 Aj keď Lupoi formuluje tézu, že pojem „*lex*“ netreba chápať v zmysle dnešných zákonov, ale všeobecne akceptovaných pravidiel správania, t.j. ako „právo“. Pozri LUPOI, M.: *The Origins of the European Legal Order*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007, s. 416.
- 6 Ešte neskoršie datovanie uvádza RATKOŠ, P.: Letopis popa Dukljanina. In: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 360. Datovanie vysvetľuje HOMZA, M. a kol.: *Svätopluk v európskom písomníctve*. Bratislava, Post Scriptum, 2013, s. 126–136.
- 7 HOMZA, M. a kol.: *Svätopluk v európskom písomníctve*, s. 126–136.
- 8 Vo všeobecnosti najmä pravidlá rodinného práva, resp. normy upravujúce nanovo vzťahy medzi manželmi, vrátane monogamie, sa zrejme nestretli v praxi s pochopením a neboli plne aplikované, a stále mohli prevažovať pravidlá tradičné, obyčajové. Porovnaj KUČERA, M.: *Postavy Veľkomoravskej histórie*. Bratislava, Perfekt, 2005, s. 156.
- 9 Veľkomoravské pamiatky sú obsiahnuté v edíciách: *Magna Moraviae Fontes Historici I–V. Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Praha, Brno, SPN, Masarykova univerzita, 1966–1971 – ďalej len „MMFH“; RATKOŠ, P.: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*; VAŠICA, J.: *Literárny pamiatky epochy veľkomoravské*. Praha, Lidová demokracie, 1966.
- 10 Prehľadne text Zákonníka od textu Eklogy odlišil VAŠICA, J.: *Literárny pamiatky epochy veľkomoravské*, s. 149 a nasl. Prevzaté aj do MMFH IV, s. 147 a nasl.
- 11 MEŠKO, M.: Právny systém v Byzantskej ríši v 8. a v 9. storočí. In: *Duchovné, intelektuálne a politické pozadie cyrilometodskej misie pred jej príchodom na Veľkú Moravu*. Ed. Jozef MICHALOV, Peter IVANIČ, Martin HETÉNYI, Zvonko TANESKI. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2007, s. 223 a nasl. Dostupné na internete: <http://www.ukm.ff.ukf.sk/wp-content/uploads/2009/03/Kniha%20symposium.pdf> (navštívené dňa 4. 1. 2015). Tiež HORVÁTHOVÁ, T.: Cirkevno-právny systém v Byzancii a misia Cyrila a Metoda. In: *Tamže*, s. 232 a nasl.
- 12 BRZOZOWSKA, Z.: Recepcia byzantského práva na území Slavia Orthodoxa v 10. až 13. storočí. *Štúdie o dejinách. Historia nova*, 6, 2013, s. 137–143. Dostupné na internete: http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/Hino6.pdf (navštívené dňa 4. 1. 2015).
- 13 MESIARKIN, A.: Prvky byzantského práva v právnych pamiatkach Veľkej Moravy. *Štúdie o minulosti. Historia nova*, 7, 2014, s. 59–66. Dostupné na internete: http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/Hino7.pdf (navštívené dňa 4. 1. 2015).
- 14 Pod pojmom misia nemáme na mysli „kristianizačnú“ misiu, ale skôr právnu a kultúrnu misiu.
- 15 Obmedzený rozsah tohto príspevku nám neumožňuje venovať sa podrobnejšie teórii historicko-lingvistickej analýzy. Základnú literatúru k tejto metodológii predstavujú diela: KATIČIČ, R.: Die Verfassungsterminologie der frühmittelalterlichen Slawenherrschaften. *Slavica Slovaca*, 31, 1996, č. 1; KATIČIČ, R.: Praslavenski pravni termini i formule u Vinodolskom zakonu. Slovo, sv. 39–40, 1989–1990; KAHL, H.-D.: Europäische Wortschatzbewegungen im Bereich der Verfassungsgeschichte. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 77, 1960, s. 154 ff.; KÖBLER, G.: Richten – Richter – Gericht. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 87, 1970, s. 57–113; KÖBLER, G.: Klage, klagen, Kläger. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 92, 1975, s. 1–20; FRUSCIONE, D.: Zur Frage eines germanischen Rechtswortschatzes. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 122, 2005, s. 1–41; TAMM, D. – VOGT, H.: Creating a Danish Legal Language: Legal Terminology in the Medieval Law of Scania. *Historical Research*, 86, 233, 2013, s. 394–407; WIEHL, I.: *Untersuchungen zum Wortschatz Freisinger Denkmäler : Christliche Terminologie*. München, Verlag Otto Sagner, 1974; WIEHL, I.: Die Rechtswörter in den Freisinger Denkmälern. In: Beiträge zum VIII. Internationalen Slawistenkongress in Zagreb, 1978. Theoretische und praktische Linguistik des Russischen 1; *Studia Slavica 2 = Marburger Abhandlungen zur Geschichte und Kultur Osteuropas 20.1; 21.2 (Gießen, 1981)*, 2, 1981, s. 59–80; ŠKRUBEJ, K.: The old vernacular legal lexis and institutions of the Early Middle Age Alpine Slavs (The reconstruction model). In: *Europa und seine Regionen*. Ed. Andreas BAUER, Karl H. L. WELKER. Viedeň, Böhlau, 2007, s. 81–105; ŠKRUBEJ, K.: *Ritus gentis Slovanov v vzhodnih Alpah*. Ljubljana, Založba, 2002.

- 16 Keď pritom hovoríme relatívne neurčito o predcyriometodskom období, úmyselne tým vymedzujeme iba hornú časovú hranicu nášho výskumu (*terminus ante quem*), ale nie dolnú časovú hranicu (*terminus post quem*). Nie je totiž vždy možné presne určiť, kedy sa začali používať jednotlivé pojmy na označenie reálií zachytených vo veľkomoravských pamiatkach – či totiž ide len o vplyv predchádzajúcich misionárov, alebo ide o termíny, ktoré označovali právne významné reálie aj v dávnejšej minulosti.
- 17 PRUSÁK, J.: *Teória práva*. Bratislava, VO PraF UK 2001, s. 207 a nasl.
- 18 Porovnaj ŠKINNER, Q.: *O stáťe*. Praha, OIKOYMENH, 2012.
- 19 MACHÁČEK, J.: Disputes over Great Moravia: chiefdom or state? The Morava or the Tisza River? *Early Medieval Europe*, 17, 2009, 3, s. 248–267; STEINHÜBEL, J.: Veľká Morava na polceste od kmeňa ku štátu. *Forum Historiae*, 8, 2014, 2, s. 71–97.
- 20 O personalite kmeňového práva pozri GUTERMAN, S. L.: *From Personal to Territorial Law*. Meruchen, The Scarecrow Press, 1972.
- 21 HATTENHAUER, H.: *Evropské dějiny práva*. Praha, C. H. Beck, 1998; DIAMOND, A. S.: *The Evolution of Law and Order*. London, Watts, 1951.
- 22 SEAGLE, W.: *The History of Law*. New York, Tudor Publishing, 1946, s. XV. O primitívnom práve pozri tiež HOEBEL, E. A.: *The Law of Primitive Man*. Cambridge, Harvard University Press, 1964 a tiež WESEL, U.: *Geschichte des Rechts*. Mních, C. H. Beck, 1997, s. 15 – Wesel tu rozlišuje primitívne spoločnosti zberačov a lovcov, segmentárne spoločnosti (zložené z viacerých segmentov, skupín) a „protoštáty“, typické nerovnosťou obyvateľstva.
- 23 Učené právo sa rozvíjalo na takmer vedeckých základoch najmä v súvislosti s rozvojom právnickej vzdelanosti a vysokého školstva v Európe od 12. storočia. Od 13. a 14. storočia došlo k ďalšej vývojovej etape práva na našom území – teoretické aj praktické právo sa roztrieštili v súvislosti so spoločenskou diferenciáciou obyvateľstva na tzv. partikulárne práva, t.j. právny systém fungujúci na princípe rozčleneného, odlišného práva (teoretického aj praktického) pre jednotlivé stavy, či sociálne skupiny spoločnosti, napríklad šľachtické, mestské, poddanské a i. právo. Až od revolúcie rokov 1848/1849 dochádza na našom území k zjednoteniu partikulárnych práv do jednotného „moderného práva“ – záväzného pre všetkých obyvateľov bez ohľadu na ich spoločenské postavenie, čo sa definitívne a naplno podarilo zrealizovať najmä v 20. storočí. Až od druhej polovice 19. storočia sa tiež moderné právo člení na jednotlivé dnes známe právne odvetvia súkromného práva (*občianske, rodinné, obchodné právo*) a verejného práva (*ústavné, správne, trestné právo*), prípadne zmiešané odvetvia (*pracovné právo*).
- 24 MMFH I, s. 18.
- 25 KUČERA, M.: *Postavy Veľkomoravskej histórie*, s. 28.
- 26 KROESCHELL, K.: *Deutsche Rechtsgeschichte*. Bd. 2. 7. vyd. Opladen, Westdeutscher Verlag, 1989, s. 84 a nasl. Rovnako SCHELZE, R.: „Gewohnheitsrecht“ und „Rechtsgewohnheiten“ im Mittelalter – Einführung. In: *Gewohnheitsrecht und Rechtsgewohnheiten im Mittelalter*. Ed. Gerhard DILCHER. Berlin, Duncker & Humblot, 1992, s. 12.
- 27 DILCHER, G.: Mittelalterliche Rechtsgewohnheit als methodisch-theoretisches Problem. In: *Gewohnheitsrecht und Rechtsgewohnheiten im Mittelalter*, s. 30. Oba pojmy pochádzajú až z 18. a 19. storočia – používali ich Thibaut, Puchta, a Savigny – ten posledný priniesol prvýkrát pojem „Rechtsgewohnheit“. V nemčine sa pritom až do Savignyho (podľa súčasných názorov správnejšie) hovorilo iba jednoducho o obyčaji (*Gewohnheit*). WADLE, E.: *Gewohnheitsrecht und Privileg*. In: *Gewohnheitsrecht und Rechtsgewohnheiten im Mittelalter*, s. 140.
- 28 KÖBLER, G.: *Das Recht im Frühen Mittelalter*. Köln, Böhlau Verlag, 1971, s. 4.
- 29 WEITZEL, J.: *Gewohnheitsrecht und fränkisch-deutsches Gerichtsverfahren*. In: *Gewohnheitsrecht und Rechtsgewohnheiten im Mittelalter*, s. 79
- 30 Tamže, s. 85.
- 31 SCHMELZEISEN, G. K.: *Rechtsfindung im Mittelalter?* *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 91, 1974, s. 73–89. O takomto spôsobe rozhodovania referuje vo svojej kronike napr. Thietmar z Merseburgu.
- 32 Súdny zákonník pre ľud je publikovaný napr. v MMFH IV, s. 147 a nasl., vlastný text začína od s. 178.
- 33 VAŠICA, J.: *Literárny pamiatky epochy veľkomoravskej*, s. 74 a nasl.
- 34 Šafárik zdôrazňoval, že najstaršie pamiatky hlaholiky obsahujú slovakizmy, aké sa inde nevyskytujú, napr. slovo hej v zmysle áno. Pôvod najstarších pamiatok slovanského písomníctva tak kládol na územie dnešného Slovenska a Moravy. Podobne texty z územia Chorvátska, konkrétne literárne diela tzv. Služby Cyrilovi a Metodovi – pochvalné piesne, obsahujú slovakizmy ako napríklad slovo godina v zmysle hodina, a nie v zmysle rok, ako je to v dnešnom srbskom a chorvátskom jazyku. Pozri SLANINKA, M. (ed.): *Assemanov evanjeliár a kalendár. Kódex 3. Vatikánsky slovanský*. Martin, Matica slovenská, 2013, s. 14–16.
- 35 Porovnaj DEWEY, H. W. – KLEIMOLA, A. M.: *Zakon sudnyj ljudem (Court Law for the People)*. Michigan Slavic Materials No. 14. Ann Arbor, University of Michigan, Department of Slavic Languages and Literatures, 1977, s. x–xii. K tejto teórii sa prikláňajú aj niektorí ruskí autori. Porovnaj MESIARKIN, A.: Prvky byzantského práva v právnych pamiatkach Veľkej Moravy, s. 59–66. Napriek tomu aj v súčasnosti existuje konkurenčná teória, že by mohlo ísť o dielo vytvorené pre potreby Kocel'a v Panónii. Zastávajú ju ŠTIH, P. – SIMONITI, V. – VODOPIVEC, P.: *A Slovene History : Society – Politics – Cultures*. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, Sistory, 2008, s. 51.

- 36 MMFH IV, s. 174. Porovnaj MEŠKO, M.: Právny systém v Byzantskej ríši v 8. a v 9. storočí, s. 223; MESIARKIN, A.: Prvky byzantského práva v právnych pamiatkach Veľkej Moravy, s. 60.
- 37 O Ekloge sa niekedy predpokladalo, že by mohla obsahovať aj slovanské právne prvky. Podobné, a ešte intenzívnejšie, sa tvrdilo o byzantskom roľníckom zákone. *Nomos Georgikos* však vychádza zo staršieho byzantského, resp. rímskeho práva, nie slovanského, a nevieme v ňom identifikovať žiadne slovanské prvky. Waldmüller, L.: Die ersten Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom VI. bis VIII. Jahrhundert. Amsterdam, Verlag Adolf M. Hakkert, 1976, s. 422.
- 38 MEŠKO, M.: Právny systém v Byzantskej ríši v 8. a v 9. storočí, s. 223 a nasl.
- 39 Pozri bližšie ŽIGO, P. – KUČERA, M. a kol.: *Na písme zostalo : Dokumenty Veľkej Moravy*. Bratislava, Perfekt, 2012, s. 104.
- 40 MAREČKOVÁ, D.: Rostislavovo poselství v Životech Konstantinově a Metodějově ve světle středověkých řeckých listů a listin. *Listy filologické*, 91, 1968, zv. 4, s. 401–414. Podrobne v: MAREČKOVÁ, D.: Moravské poselství do Cařihradu jako řecký dokument. *Slovo*, 18–19, 1969, s. 109–140; MAREČKOVÁ, D.: Rostislavovo poselstvo po grécky? *Matičné čítanie*, III, č. 5, 2. 3. 1970, s. 1.
- 41 STANISLAV, J.: *Starosloviensky jazyk I*. Bratislava, SPN, 1978, s. 159. Obdobne vraj aj oslovenie *vladyka, vladykoi*, zodpovedá byzantským zvyklostiam oslovenia panovníka.
- 42 HOMZA, M. a kol.: Svätopluk v európskom písomníctve, s. 126–136.
- 43 RATKOŠ, P.: Letopis popa Dukljanina. In: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*, s. 360.
- 44 SEAGLE, W.: The History of Law, s. 57.
- 45 KIZLINK, K.: Právo Veľkej Moravy. *Právnické štúdie*, XVII, 1969, 3, s. 476.
- 46 Tamže, s. 471.
- 47 Tamže, s. 471–473.
- 48 Pochybnosť o jeho oficiálnom vyhlásení a záväznosti vyplýva z toho, že jeho úvodná formula ho neprispuje žiadnemu panovníkovi, ale Konštantínovi, pod ktorým niektorí autori (Vašica, Ratkoš) vidia cisára Konštantína Veľkého (RATKOŠ, P.: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*, s. 267.), iní však sv. Konštantína (Cyrila) – tak v DEWEY, H. W. – KLEIMOLA, A. M.: *Zakon sudnyj ljudem (Court Law for the People)*, s. xiv.
- 49 Porovnaj KIZLINK, K.: Právo Veľkej Moravy, s. 433–486.
- 50 Bližšie napr. v KUČERA, M.: *Kráľ Svätopluk*. Martin, Matica slovenská, 2010, s. 102.
- 51 MMFH IV, s. 204.
- 52 KIZLINK, K.: Právo Veľkej Moravy, s. 443. Samotná štruktúra a usporiadanie diela boli pritom tiež predmetom podrobnej analýzy, ktorá chce v usporiadaní článkov vidieť osobitný systém, inšpirovaný Mojžišovým dekalógom. Vraj totiž pod slovami „božii zakon“, ktoré sa spomínajú v úvode diela, treba rozumieť práve Mojžišov dekalóg. MMFH IV, s. 154.
- 53 MACHÁČEK, J.: Disputes over Great Moravia: chiefdom or state? The Morava or the Tisza River?, s. 267.
- 54 SATURNÍK, T.: *Príspevky k šíreniu byzantského práva u Slovanů*. Praha, Nákladem české akademie věd a umění, 1922, s. 11.
- 55 PAVLOV, A. S.: Pervonačal'nyj slavjano-russkij nomokanon. Kazaň, s.n., 1869.
- 56 Podrobné porovnanie všetkých ustanovení Zákonníka ponúka napríklad OROŠCHAKOFF, H.: Ein Denkmal des bulgarischen Rechtes (Zakon Sudni Ljudem). *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*. Bd. 33. Stuttgart, Ferdinand Enke, 1916, s. 141–282. Ten kritizuje niektoré Pavlovove závery ako zjavné omyly. Prihovára sa tiež za to, že umožnenie svedčiť proti bývalému pánovi je len omylom pri prepisovaní Zákonníka.
- 57 SATURNÍK, T.: Príspevky k šíreniu byzantského práva u Slovanů, s. 35.
- 58 Titul 17 Eklogy obsahovo predstavuje päťinu Eklogy, a podľa počtu kapitol (článkov) až tretinu. TROIANOS, S.: Bemerkungen zum Strafrecht der Ecloga. In: *Aqnepcana orov Nixo Zbopčavo*, Bd. I, Rethymno, s.n., 1986, s. 100.
- 59 VAŠICA, J.: Literární památky epochy velkomoravské 863–885, s. 157.
- 60 Tamže, s. 74–75.
- 61 AVENARIUS, A.: *Die byzantinische Kultur und die Slawen*. Wien, Oldenbourg, 2000, s. 105.
- 62 MMFH IV, s. 160.
- 63 BURGMANN, L.: *Ecloga : Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V*. Frankfurt am Main, Löwenklau, 1983, s. 227 a nasl.
- 64 MACHÁČEK, J.: Disputes over Great Moravia: chiefdom or state? The Morava or the Tisza River?, s. 248–267.
- 65 Pri zmiernení mrzačenia však mohlo ísť len o prirodzenú snahu kresťanského zostavovateľa o zmiernenie trestov, a nemusí to odzrkadľovať stav na Veľkej Morave.
- 66 Iní autori, zástancovia macedónskej teórie, vysvetlenie hľadali v tom, že Zákonník bol určený pre mladých vojakov a reguloval iba problematické správanie – najmä sexuálne – armády, resp. vojenskej družiny. DEWEY, H. W. – KLEIMOLA, A. M.: *Zakon sudnyj ljudem (Court Law for the People)*, s. x.
- 67 Glosy svätomeyerského tak prekladajú spojenie „*preter eius conscientiam*“. MMFH IV, s. 234.
- 68 Pojem pravda mohol mať aj význam súd – súdiac z frazeologizmu „byť na pravde Božej“ a tiež z významu tohto pojmu vo Varadínskom registri. Pojmy *prauda, prouda, pravdae* totiž máme doložené aj vo Varadínskom registri z 13. storočia z dnešného mesta Oradea v Rumunsku. Obdobne sa v ňom nachádzajú výrazy *equizuhada*, z ktorého sa rekonštruje inštitút „zvod“, a *pristaldus*, ako tradičný súdny pomocník, ktorého pôvod sa tiež zvykne hľadať v spoločnej slovanskej právnej minulosti.

- 69 Pozri bližšie ŽIGO, P. – KUČERA, M. a kol.: *Na písme zostalo : Dokumenty Veľkej Moravy*, s. 76.
- 70 Tamže, s. 96.
- 71 Pozri MMFH IV, s. 226.
- 72 KATIČIĆ, R.: Die Verfassungsterminologie der frühmittelalterlichen Slawenherrschaften. *Slavica Slovaca*, 31, 1996, č. 1, s. 3, 8.
- 73 ŽIGO, P. – KUČERA, M. a kol.: *Na písme zostalo : Dokumenty Veľkej Moravy*, s. 46–47.
- 74 „Slovaru dali jsme název ‚Prove‘, na památku boha práv a spravedlnosti, jehož ctili Wargové slovanští v posvátném háji u hlavního hradu svého, Stargradu (Olinburg, Antiqua civitas), scházejíce tam se každého úterka ke konání soudu.“ Pozri bližšie JIREČEK, H.: *Prove – Historický slovar slovanského práva*. Praha, Brno, náklad autora 1904, s. v.
- 75 Porovnaj s KURZ, J. a kol.: *Slovník jazyka staroslověnského*, zv. 30. Praha, Academia, 1976, s. 336.
- 76 WALDE, A. – POKORNÝ, J.: *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*. Berlin, De Gruyter, I, 1930, II, 1927, III, 1932; MIKLOSICH, F.: *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien, Braumüller 1886; HOLUB, J.: *Stručný slovník etymologický*. 2. vyd. Praha, Unie, 1937.
- 77 VANEČEK, V.: Historické záhady našeho právnického názvosloví. *Naše řeč*, 26, 1942, 5, s. 131.
- 78 Tamže.
- 79 DORULA, J.: O slověch pravda a vina. *Kultúra slova*, 6, 1972, s. 352–357.
- 80 DORULA, J.: O niektorých starých slovenských slovoch a právnych termínoch. *Československý terminologický časopis*, 5, 1966, s. 307.
- 81 Porovnaj so ŠPAŇÁR, J. – HRABOVSKÝ, J.: *Latinsko/slovenský – slovensko/latinský slovník*. Bratislava, SPN, 1998, s. 513. Porovnaj s MIKLOSICH, F.: *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum: emendatum auctum*. Viedeň, G. Braumüller, 1865.
- 82 *Rectus* -a -um. 1. rovný, priamy, priamo, rovno pozerat' na čo, rovným smerom, 2. správny, jednoduchý, 3. dobrý, spravodlivý, statočný. Substantívum *rectum* -i n právo, spravodlivosť, mravnosť, cnosť, dobro. ŠPAŇÁR, J. – HRABOVSKÝ, J.: *Latinsko/slovenský – slovensko/latinský slovník*, s. 513.
- 83 ONDRUŠ, Š.: *Odtajnené trezory slov/III*. Martin, Matica slovenská, 2004, s. 13.
- 84 KURZ, J. a kol.: *Slovník jazyka staroslověnského*, zv. 28. Praha, Academia 1975, s. 240; JANYŠKOVÁ, I. a kol.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. 12. diel. Praha, Academia, 2006, s. 699–700. Porovnaj s MAŇČZAK, W.: *Przedhistoryczne migracje Słowian i pochodzenie języka staro-cerkiewno-słowiańskiego*. Krakow, Polska akademia wiedz, 2004, s. 76. Porovnaj s MOSZYŃSKI, K.: *Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego*. Wrocław, Polska akademia nauk, 1957, s. 136.
- 85 MAŇČZAK, W.: *Przedhistoryczne migracje Słowian i pochodzenie języka staro-cerkiewno-słowiańskiego*, s. 176. Odkazuje na SCHUSTER-ŠEWIC, H.: *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*. Bautzen, Domowina 1978, s. 1152.
- 86 *Desnъ*: pravý, ale aj šťastný, priaznivý, vhodný. Etymologický slovník jazyka staroslovienskeho považuje za základ tohto slova staroindické slovo *dákšina* – pravý, južný, schopný, zručný; jeho derivátom je *daši-na* – vpravo. Praslovanský tvar mal mať podobu *desnъ*. Pozri bližšie JANYŠKOVÁ, I. a kol.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. 2 diel. Praha, Academia, 1990, s. 127.
- 87 KURZ, J. a kol.: *Slovník jazyka staroslověnského*, zv. 28, s. 244.
- 88 MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha, Academia, 1968, s. 481. Porovnaj s MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha, Československá akademie věd, 1957.
- 89 KURZ, J. a kol.: *Slovník jazyka staroslověnského*, zv. 28, s. 240.
- 90 SCHUSTER-ŠEWIC, H.: *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, s. 1152. MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*, s. 481. MICHAJLOVSKAJA, N. G.: *Systemnyje svjazj v leksike drevnerusskogo knižno-pismennogo jazyka*. Moskva, Nauka, 1980.
- 91 MOSZYŃSKI, K.: *Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego*, s. 136.
- 92 JANYŠKOVÁ, I. a kol.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. 12. diel, s. 699–700. K významu termínov „pravda“, „prav“, „pravidlo“ pozri bližšie KURZ, J. a kol.: *Slovník jazyka staroslověnského*, zv. 28, s. 238, 240, 244.
- 93 DORULA, J.: O slověch pravda a vina, s. 352–357.
- 94 STANISLAV, J.: *Starosloviensky jazyk I*, s. 157.
- 95 KUCHAR, R.: Slovo právo v slovnej zásobe slovenčiny predpisovného obdobia. (Postavenie a významová stavba). *Právny obzor*, 58, 1975, s. 238–257.
- 96 ISACENKO, A. V.: *Jazyk a pôvod Frízinských pamiatok*. Bratislava, SAV, 1943, s. 78.
- 97 VAŠICA, J.: Literárni památky epochy veľkomoravskej 863–885, s. 149.
- 98 HAVLÍK, L.: *Kronika o Velké Moravě*. Brno, Jota, 2013, s. 147.
- 99 ŽIGO, P. – KUČERA, M. a kol.: *Na písme zostalo : Dokumenty Veľkej Moravy*, s. 99.
- 100 VAŠICA, J.: Literárni památky epochy veľkomoravskej 863–885, s. 170.
- 101 ŽIGO, P. – KUČERA, M. a kol.: *Na písme zostalo : Dokumenty Veľkej Moravy*, s. 99.
- 102 VAŠICA, J.: Literárni památky epochy veľkomoravskej 863–885, s. 171.
- 103 Tamže, s. 173.
- 104 „Rastislav, knieža slovenské, so Svätoplukom poslali z Moravy k cisárovi Michalovi a hovorili takto: Z milosrdenstva božieho sme zdraví. A prišli k nám kresťanskí učitelia mnohí z Vláh i Grécka a z Nemiec a učia nás rozlične, ale my, Slovieni, prosíme ľud, nemáme, kto by nás naučil pravdu a vysvetlil zmysel. A tak dobrý

- vládca, pošli nám takého muža, ktorý by nás upravil k všeobecnej spravodlivosti.“ MARSINA, R. a kol.: *Metodov boj*. Bratislava, Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2012, s. 36.
- 105 Pozri bližšie ŽIGO, P. – KUČERA, M. a kol.: *Na písme zostalo : Dokumenty Veľkej Moravy*, s. 104.
- 106 Tamže.
- 107 PAULINY, E.: Konštantín Filozof – učiteľ slovienskeho národa. *Slovenská reč*, 34, 1969, 4, s. 194.
- 108 Tamže.
- 109 STANISLAV, J.: *Starosloviensky jazyk 1*, s. 19.
- 110 ŽIGO, P. – KUČERA, M. a kol.: *Na písme zostalo : Dokumenty Veľkej Moravy*, s. 21.
- 111 MMFH III, s. 114.
- 112 *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*. Bratislava, Národné literárne centrum, 1998, s. 77.
- 113 VAŠICA, J.: Literárni památky epochy veľkomoravské 863–885, s. 235.
- 114 DVORNÍK, F.: *Byzantské misie u Slovanů*. Praha, Vyšehrad, 1970, s. 90.
- 115 HAVLÍK, L.: *Kronika o Velké Moravě*, s. 131.
- 116 Odborná literatúra venujúca sa štúdiu staroslovienskeho jazyka sa osobitne zaoberala aj použitím slovesa *ispraviti* vo fráze *ispraviti vьsjako pravьdo*, a jeho významom v Rastislavovom posolstve. Stanislav poukazuje na to, že *ispraviti* (slovensky „spraviť“) použil prekladateľ gréckeho textu podľa spôsobu vyjadrovania zvyčajného na Veľkej Morave (resp. v Panónii). Sloveso *spraviti* v zmysle „urobiť“ existuje dodnes v slovenčine. Naproti tomu český výraz *spraviti* je skôr používaný vo význame „opraviť“. Aký však bola zamýšľaný význam tohto slova v pôvodnom texte nevieme presne určiť. STANISLAV, J.: *Starosloviensky jazyk 1*, s. 158.
- 117 VAŠICA, J.: Literárni památky epochy veľkomoravské 863–885, s. 158.
- 118 MACUREK, J.: La mission Byzantine en Moravie au cours des années 863–885 et la portée de son héritage dans l'histoire de nos pays et de l'Europe, Magna Moravia. In: *Sborník k 1100. výročí byzantské mise na Moravu*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1965, s. 17.
- 119 GRIVEC, F.: „Zakon sudnyj“ in Gložov Glagolit. *Slovo*, 3, 1956, s. 84. Citované podľa MAREČKOVÁ, D.: Rostislavovo poselství v Životech Konstantinově a Metodějově ve světle středověkých řeckých listů a listin, s. 401.
- 120 Najvšeobecnejšie možno tieto termíny preložiť ako „právo“, „pravda“. Existujú však aj iné možnosti prekladu v širšom význame ako napríklad „správne veci“, „práva“.
- 121 MAREČKOVÁ, D.: Rostislavovo poselství v Životech Konstantinově a Metodějově ve světle středověkých řeckých listů a listin, s. 410. Porovnaj so STANISLAV, J.: *Starosloviensky jazyk 1*, s. 158. Toto konštatovanie však zároveň otvára aj nový náhľad na veľkomoravské dejiny: ak veľkomoravskí posli doniesli po grécky písaný dokument, ktorý bol navyiac písaný kultúrnym literárnym štýlom, museli na Veľkej Morave existovať učitelia, ktorí tento štýl ovládali. Marečková tvrdí, že posolstvo napísali buď Gréci žijúci na Morave alebo byzantskí Slovania žijúci na Morave. MAREČKOVÁ, D.: Rostislavovo poselství v Životech Konstantinově a Metodějově ve světle středověkých řeckých listů a listin, s. 410. Kučera konštatuje, že autorom posolstva mohol byť niektorý z kňazov zo severoitalského pobrežia či Dalmácie (ktoré boli pod správou Byzancie), ktorý pôsobil na Rastislavovom dvore ako jeho radca. KUČERA, M.: *Slovenské dejiny I. Od príchodu Slovanov do roku 1526*. Bratislava, Literárne a informačné centrum, 2011, s. 95. Stanislav sa prikláňa k autorstvu od Slovana veľmi dobre ovládajúceho gréčtinu. Rastislavovo posolstvo je natoľko blízke nielen byzantskému slovnému vyjadrovaniu (napríklad formulácia „Božou milost'ou zdraví sme“), ale aj byzantskému spôsobu myslenia, že ho nemohol napísať niekto, kto by veľmi dobre nepoznal byzantskú kultúru a gréčtinu. Porovnaj STANISLAV, J.: *Starosloviensky jazyk 1*, s. 159.
- 122 MAREČKOVÁ, D.: Rostislavovo poselství v Životech Konstantinově a Metodějově ve světle středověkých řeckých listů a listin, s. 409.
- 123 Tamže.
- 124 JANYŠKOVÁ, I. a kol.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. 12. diel, s. 700. Porovnaj s MAŇČZAK, W.: Przedhistoryczne migracje Słowian i pochodzenie języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, s. 136.
- 125 Predpokladá sa totiž, že v podmienkach avarského kaganátu sa slovanský jazyk mohol používať ako spoločný dorozumievací prostriedok, čo mohlo spôsobiť rozšírenie niektorých lokálnych slovanských termínov medzi ostatné slovanské jazyky a národy.
- 126 *Principium* -u n 1. počiatok, začiatok, pôvod, najprv, najsamprv, 2. základ, prvok, 3. predný šík, 4. zhromaždenie pred vojvodcovým stanom, 5. hlavný stan, 6. princíp. *Princeps, principis* 1. popredný, prvý, prvotný, 2. hlavný, vynikajúci, vznešený, najlepší, najväčejší, 3. popredná osoba, predák, veliteľ, vládca, panovník, knieža. Pozri bližšie: ŠPAŇÁR, J. – HRABOVSKÝ, J.: *Latinsko/slovenský – slovensko/latinský slovník*, s. 476.
- 127 Pozri bližšie: KURZ, J.: *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha, SPN, 1969, s. 114.
- 128 Tamže.
- 129 Celá časť predmetného textu znie nasledovne: „*Keď sa Filozof veselil v Bohu, vynorila sa iná vec a úloha nemeňšia od prvých. Lebo Rastislav, moravské knieža, keď dostal vnučnutie od Boha, poradil sa s kniežatami svojimi a s Moravanmi a vyslal posolstvo k cisárovi Michalovi, ktoré hovorilo: Keďže náš ľud pohanstvo odvrhol a kresťanského zákona sa drží a nemáme učiteľa takého, čo by nám v našej reči pravú vieru kresťanskú vysvetlil, aby aj iné kraje, keď to uvidia, nás napodobnili. Pošli nám teda biskupa a učiteľa takého. Lebo od vás na všetky strany vždy dobrý zákon vychádza.*“ RATKOŠ, P.: *Veľkomoravské legendy a povesti*. Bratislava, Tatran, 1990, s. 15–44.

- ¹³⁰ ŽIGO, P. – KUČERA, M. a kol.: *Na písme zostalo : Dokumenty Vel'kej Moravy*, s. 104.
- ¹³¹ MAREČKOVÁ, D.: Rastislavovo poselství v Životech Konstantinově a Metodějově ve světle středověkých řeckých listů a listin, s. 401.
- ¹³² STANISLAV, J.: *Starosloviensky jazyk 1*, s. 159. Nie je bez zaujímavosti, že aj v diele Konštantína Porfyrogeneta nájdeme výraz „zákon“ – uvádza, že Slovania, a dokonca aj Pečenehovia, sa správajú *kata ta zakana* – podľa zákona. ŠKRUBEJ, K.: *Ritus gentis Slovanov v vzhodnih Alpah*, s. 114.
- ¹³³ KUČERA, M.: *State a články k slovenskému stredoveku*. Bratislava, Post scriptum, 2012, s. 220.
- ¹³⁴ MAŃCZAK, W.: Przedhistoryczne migracje Slowian i pochodzenie języka staro-cerkiewno-slowiańskiego, s. 154. Odkazuje na SCHUSTER-ŠEWC, H.: *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und nieder-sorbischen Sprache*. Bautzen, Domowina, 1978.
- ¹³⁵ ŠKRUBEJ, K.: *Ritus gentis Slovanov v vzhodnih Alpah*, s. 117.

Again on the Zakon sudnyj ljudem : On the Possibilities of Reconstruction of Archaic Law in Great Moravia

Tomáš Gábriš – Róbert Jáger

Summary

When researching law in Great Moravia, one can move in two directions - to study archaic law from before the arrival of the Byzantine missionaries Constantine and Methodius, and on the other hand, the law that we find in the extant sources as written down by the Constantine, Methodius and their disciples. So far, the research of the written sources prevailed in the sense of analysing contents of the extant written sources. However, it is questionable to what extent these texts do reflect the law actually applicable in Great Moravia, and what is the relationship of these standards to the previously existing archaic law.

Should one wish to compensate for the lack of research on the original, archaic law applicable before the arrival of the Byzantine missionaries, there are two ways to do so. The first way is the one which, although also primarily focused on the extant written sources, tries to analyse the differences between the extant texts and their Byzantine models from which the missionaries drew. By identifying differences, the reasons for these differences, the aims pursued and the tools used by the Byzantine missionaries one may be able to uncover the archaic legal norms of behaviour that the missionaries tried to tackle in their written texts. The second way how one may get closer to knowing the archaic law applicable before the Byzantine influence became dominant, is also connected to the extant written sources. However, this time it is their linguistic analysis rather than content analysis that can help us further. It is namely highly probable that the missionaries did not replace completely the archaic legal terminology by new legal notions; quite the opposite, one may expect they used the original terminology in their translations of Byzantine laws into Slavic language. The extant sources can hence enshrine important archaic legal terminology to be uncovered, being a carrier of potential archaic legal meaning hidden in the words that we are still using up until nowadays.